

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 73 (2023), s. 386-404.

Geliş/Received: 14.09.2023

Kabul/Accepted: 15.10.2023

DOI: 10.46955/ankuayd.1360643

(Araştırma Makalesi/Research Article)

MUHALİF BASININ PENCERESİNDEN ÖNCESİ VE SONRASIYLA BÜYÜK TAARRUZ

THE GREAT OFFENSIVE BEFORE AND AFTER FROM THE PERSPECTIVE OF THE OPPOSITION PRESS

HAKAN YAŞAR*

ÖZ

Millî Mücadele Dönemi'nde, 26 Ağustos 1922'de, Türk Ordusunun genel saldırısıyla başlayıp 18 Eylül 1922'de işgalci Yunan ordusunun Anadolu'yu tamamen terk etmesiyle sonuçlanan Büyük Taarruz, Türk İstiklâl Harbi'nin en önemli safhalarından birini teşkil eder. Zira Büyük Taarruz, Yunan işgaline son vererek İstiklâl Harbi'nin kesin bir askerî sonuca ulaşmasını sağlamıştır. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandanlığında kazanılan 30 Ağustos Başkumandanlık Meydan Muharebesi onun Millî Mücadele içerisindeki liderliğini pekiştirmiştir. Şimdiye kadar Büyük Taarruz'u siyasî ve askerî açıdan ele alan çalışmalarda kaynak olarak daha çok Millî Mücadele'yi her açıdan destekleyen gazete ve dergiler kullanılmış, muhalif basının söz konusu sürece ilişkin tutumu bütüncül olarak çok fazla ele alınmamıştır. Bu çalışmada ise pek çoğu işgal kuvvetleri tarafından desteklenen ve Millî Mücadele'ye muhalif olan gazete ve dergilerin penceresinden Büyük Taarruz ele alınmaktadır. Muhalif basının öncesi ve sonrasıyla Büyük Taarruz'u nasıl değerlendirdiğini tespit etmeyi amaçlayan bu çalışma, bahsedilen gazete ve dergilerin Büyük Taarruz'la birlikte Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa'ya dair bir yayın politikası değişikliğine gidip gitmediğini de ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aydede, Büyük Taarruz, Islahat, Peyam-Sabah.

ABSTRACT

During the National Struggle Period, the Great Offensive, which started on August 26, 1922 with the general attack of the Turkish Army and ended on September 18, 1922 with the complete departure of the occupying Greek army from Anatolia, constitutes one of the most important phases of the Turkish War of Independence. Because the Great Offensive put an end to the Greek occupation and brought the War of Independence to a definitive military conclusion. In addition, the August 30th Battle of the Commander-in-Chief, which was won under Mustafa Kemal Pasha's command, reinforced his leadership in the National Struggle. Until now, the studies on the Great Offensive from a political and military perspective have mostly used newspapers and magazines that supported the National Struggle in every aspect as sources, and the attitude of the opposition press towards the process in question has not been dealt with in a holistic manner. This study, on the other hand, deals with the Great Offensive from the perspective of newspapers and journals, many of which were supported by the occupation forces and opposed to the National Struggle. Aiming to determine how the opposition press evaluated the Great Offensive before and after, this study also tries to reveal whether these newspapers and magazines changed their editorial policy regarding the National Struggle and Mustafa Kemal Pasha with the Great Offensive.

Keywords: Aydede, Great Offensive, Islahat, Peyam-Sabah.

* Dr Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, hyasar81@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1183-1569.

Extended Abstract

The press not only serves to convey the desires and wishes of the people to the leaders but also plays a crucial role in shaping public opinion. In this context, the press stands as both the voice and the source of the public. Particularly during extraordinary periods marked by political and military upheavals, the press is used both as an information and a source of misinformation. One such extraordinary period in Turkish history is the era known as the "Armistice" or the "National Struggle," which spans from 1918 to 1922. This period encompasses unique political, military, and socio-cultural dynamics, characterized by years of war and chaos.

During the years 1918-1922, Anatolia witnessed occupations and civil war. While there was a government in Istanbul, the Grand National Assembly of Turkey, which would establish the Republic of Turkey, was established in Ankara, and this Assembly abolished the monarchy. The events of this period created a fertile environment for the publication of periodicals and especially newspapers. Following the signing of the Armistice of Mudros, although some were published only for a single issue, a total of 764 periodicals were published within the borders of Turkey. Among these, 539 were published in Turkish or in Turkish along with one or more foreign languages, and 225 were published in non-Turkish languages.

The National Struggle Period coincided with a period of rise for the Anatolian press, both quantitatively and qualitatively. Numerous periodicals supporting or opposing the National Struggle were launched, often engaging in conflicts or compromises with censorship, local authorities, occupation forces, administrative, and military authorities. Some of them had long lifespans, while others could only publish for a few months or issues. Both organizations in favor of the resistance and those tied to the political structure and formations supporting the monarchy and the Sublime Porte established their own publications. When it comes to the press of the National Struggle, Mustafa Kemal Pasha and the leading cadre of the National Struggle played a significant role. This cadre deemed the press essential for conveying the struggle both domestically and internationally and for countering the propaganda of the press supporting the Istanbul Governments and the occupation forces against the National Struggle. Mustafa Kemal Pasha, who was well aware of the influence of the press in shaping public opinion, actively used the press during the National Struggle. Immediately after the Armistice of Mudros (November 1, 1918), he and his close friend Fethi (Okyar) Bey established the *Minber* newspaper, and he personally wrote many editorials.

The newspapers and magazines of that period can be analyzed in two main categories: Istanbul and Anatolian press, considering their quality, structure, legal regulations related to the press, polarization, and conflicts. Additionally, the press of that period can be roughly divided into those supporting the National Struggle and those opposing it. Among the newspapers and magazines that supported the struggle, despite censorship and all kinds of pressures from the occupation forces and the Istanbul Governments, were prominent publications like *Tasvir-i Efkâr*, *Akşam*, *Vakit*, *İkdam*, *İleri*, *Yeni Gün*, and *Sebilürreşat* in Istanbul.

Similar to the Istanbul press, the Anatolian press can be examined under two main categories. The first category included those who opposed the imperialist occupations and supported the struggle. In Anatolia, 82 newspapers and magazines supporting the National Struggle have been identified. Despite facing challenges such as limited printing resources and shortages of printers, paper, ink, and spare parts, these newspapers and magazines wholeheartedly supported the National Struggle until the end.

The number of newspapers and magazines opposing the National Struggle was relatively much smaller, and this study focuses on the Great Offensive through the lens of these newspapers and magazines, some of which were supported by occupation forces and some by the Istanbul Governments and were critical of the National Struggle for various reasons. This study aims to determine how the opposition press and journalists evaluated the process leading to the Great Offensive and the events that occurred during the war. Furthermore, the article also questions whether the opposition press underwent any changes in its publishing policy regarding the National Struggle and Mustafa Kemal Pasha after the Great Offensive victory. Some of the newspapers and magazines opposing the National Struggle were published in languages like Armenian and Greek; however, for this study, those published in Ottoman Turkish were used as sources. Additionally, the article is based on news and columns

published in Peyam-Sabah and Aydede newspapers in Istanbul and Islahat newspaper in Izmir, as other opposition newspapers and magazines were either closed down or their collections did not reach the present day.

This study aims to deal with the Great Offensive from the perspective of newspapers and journals, many of which were supported by the occupation forces and opposed to the National Struggle. Aiming to determine how the opposition press evaluated the Great Offensive before and after, this study also tries to reveal whether these newspapers and magazines changed their editorial policy regarding the National Struggle and Mustafa Kemal Pasha with the Great Offensive.

GİRİŞ

Basının halkın istek ve dileklerini yöneticilere duyurmanın yanı sıra kamuoyu oluşturma işlevi de vardır. Bu bağlamda basın, kamuoyunun hem sesi hem de kaynağı durumundadır.¹ Özellikle siyasî ve askerî açıdan birtakım olağanüstülüklerin yaşandığı dönemlerde basın, enformasyon kaynağı olarak işlev gördüğü gibi dezenformasyon kaynağı olarak da kullanılmaktadır. İşte bu olağanüstü dönemlerden biri de Türk tarihinde “Mütareke” veya “Millî Mücadele” olarak adlandırılan zaman dilimidir. 1918-1922 yıllarını kapsayan söz konusu dönem; siyasî, askerî ve sosyo-kültürel açıdan kendine özgü dinamikleri olan, savaş ve kaos yıllarını içermektedir. Dönemin olağandışı şartları hemen her şeyi olduğu gibi Türk basınına da derinden etkilemiş; gazete ve dergilerinin pek çoğu yayın ilkelerini siyasî gelişmelere göre şekillendirmiştir.

1918-1922 yılları arasında Anadolu’da işgallerin yaşandığı ve iç savaşın meydana geldiği yıllardır. Bu süreçte ayrıca İstanbul’da bir hükümet varken Ankara’da da Türkiye Cumhuriyeti’ni kuracak olan Türkiye Büyük Millet Meclis’i açıldı ve söz konusu Meclis saltanatı kaldırdı. Bu dönemde yaşananlar süreli yayınların ve özellikle de gazetelerin neşredilmesi için verimli bir sera ortamı oluşturdu. Nitekim Mondros Mütarekesi’ni müteakiben Türkiye sınırlarında kimi sadece tek bir sayı dahi yayımlanmış olsa da toplam 764 süreli yayın neşredildi. Bunların 539’u Türkçe ya da Türkçenin yanı sıra bir veya birden fazla yabancı dilde, 225’i ise Türkçe dışı dillerde yayımlandı.² Millî Mücadele Dönemi aynı zamanda Anadolu basının yükseldiği, nicelik ve nitelik olarak geliştiği yıllara tekabül etmekteydi. Söz konusu yıllarda Millî Mücadele’den yana ya da bu mücadeleye karşı pek çok süreli yayın; sansürle, yerel yöneticilerle, işgal kuvvetleriyle, idarî ve askerî makamlarla çatışarak ya da uzlaşarak yayın hayatına atıldı. Bunlardan kiminin ömrü yıllarca sürerken kimi ise birkaç ay ya da sayı neşredilebildi. Gerek direnişten ve mücadeleden yana örgütlenmeler, gerekse saltanat ve Babîâlîye bağlı siyasal yapı ve oluşumlar kendi yayın organlarını çıkardı. Millî Mücadele basını denince ilk akla gelen bazı gazete ve dergiler de bu dönemde yayın hayatına başladı.³ Bu gazetelerin çıkışında Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele’nin önder kadrosunun rolü büyüktü. Söz konusu kadro, basını mücadelenin yurtiçi ve yurtdışına duyurulması, İstanbul Hükümetleri ve işgal kuvvetlerini destekleyen matbuatın Millî Mücadele aleyhindeki propagandasının akim kılınması için elzem olarak görmüştü. Kamuoyu oluşturmada basının etkisini çok iyi bilen ve Millî Mücadele’de de basını etkin bir şekilde kullanacak olan Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi’nin hemen ardından (1 Kasım 1918) yakın arkadaşı Fethi (Okyar) Bey ile *Minber* gazetesini çıkaracak; birçok başyazısını da bizzat kendisi yazacaktı.⁴

Dönemin gazete ve dergileri; niteliği, yapısı, basına ilişkin yasal düzenlemeler, basındaki saflaşma ve çatışmalar vb. yönlerden İstanbul ve Anadolu basını olmak üzere iki ana bölümde incelenebilir.⁵ Bunun yanı sıra söz konusu dönemin basını en kaba tasnifle Millî Mücadele’yi destekleyenler ve bu mücadeleye muhalefet edenler olarak da ikiye ayrılabilir. İstanbul’da neşredilip sansüre tabi tutulup, İşgal kuvvetlerinin ve İstanbul Hükümetlerinin her türlü baskısı karşısında oldukça zor şartlar altında bu mücadeleye destek veren gazete ve dergilerin başında *Tasvir-i Efkâr*, *Akşam*, *Vakit*, *İkdam*, *İleri*, *Yeni Gün* ve *Sebilürreşat* gelmekteydi.

Tıpkı İstanbul basını gibi Anadolu basınına da iki temel başlık altında incelemek mümkündür. Bunlardan ilki emperyalist ülkelerin işgallerine karşı çıkıp mücadeleye taraftar olanlardı. Anadolu’da Millî Mücadele’ye taraftar

¹ Zekai Güner, *Millî Mücadele Başlarken Türk Kamuoyu: Basın, Siyasi Partiler, Cemiyetler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, 6-7.

² Uygur Kocabaşoğlu, Aysun Akan, *Mütareke ve Millî Mücadele Basını: Direnişin ve Teslimiyetin Sözcüleri ve “Mahşer”in 100 Atlısı*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2019, 131.

³ Kocabaşoğlu, Akan, *Mütareke ve Millî Mücadele Basını*, 4-5.

⁴ Nuri İnuğur, *Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1992, 20.

⁵ M. Bülent Varlık, “Mütareke ve Millî Mücadele Basını” *Tanzimat’tan Günümüze Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985: 1200.

olan 82 gazete ve dergi tespit edilmiştir.⁶ Söz konusu gazete ve dergiler, çoğu kez basit baskı araçlarıyla çalışıp matbaacı, kâğıt, mürekkep ve yedek parça sıkıntısı çekmesine rağmen Millî Mücadele'yi sonuna kadar desteklemiştir.⁷

Millî Mücadele'ye çeşitli gerekçelerle muhalefet eden gazete ve dergilerin sayısı ise görece çok daha azdı. Bu çalışmada da bir kısmı işgal kuvvetleri, bir kısmı ise İstanbul Hükümetleri tarafından desteklenen; türlü gerekçelerle Millî Mücadele'ye muhalif olan gazete ve dergilerin penceresinden Büyük Taarruz ele alınmaktadır. Muhalif basının Büyük Taarruza giden süreci ve savaş esnasında yaşananları nasıl değerlendirdiğini tespit etmeyi amaçlayan bu çalışma, muhalif basının ve gazetecilerin zaferden sonraki durumunu da ele almaktadır. Ayrıca makalede, muhalif basının Büyük Taarruz'la birlikte Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa'ya dair bir yayın politikası değişikliğine gidip gitmediği sorgulanmaktadır. Millî Mücadele'ye muhalefet eden gazete ve dergilerin bir kısmı Ermenice ve Rumca gibi dillerde yayımlanmış olmakla birlikte çalışmada Osmanlı Türkçesiyle neşredilenler kaynak olarak kullanıldı. Bunun yanı sıra makale, diğer muhalif gazete ve dergiler ya kapandığı ya da koleksiyonları günümüze kadar ulaşmadığı için İstanbul'da yayımlanan *Peyam-Sabah* ve *Aydede* ile İzmir'de çıkarılan *Islahat* gazetelerinde neşredilen haber ve köşe yazıları üzerine bina edildi.

1. İttihat ve Terakki Muarızlığından Millî Mücadele Karşıtlığına: Muhalif Basına Genel Bir Bakış

Osmanlı Devleti'nin müttefikleriyle birlikte I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması üzerine 30 Ekim 1918'de oldukça ağır şartlar taşıyan Mondros Mütarekesi imzalandı. Akabinde iktidardaki İttihat ve Terakki Fırkası kendini feshetti ve fırkanın önde gelen isimleri yurtdışına çıktı. Böylece bir devir kapandı. Bir yandan devletin içinde bulunduğu iktisadî buhran hüküm sürerken diğer yandan da İtilaf Devletleri'nin işgalleri başladı. Hâl böyle iken yakın dönemde yaşanan bütün yenilgilerin, acı ve kötülüklerin müsebbibi olarak görülen İttihatçılar için adeta bir cadı avı başlatıldı. Bir devr-i sabıkın yaratıldığı bu dönemde, İttihatçılar adeta şeytanlaştırılırken İstanbul'da neşredilen gazete ve dergilerin bir kısmı da buna destek verdi. İstanbul'da yayınlanıp İttihat ve Terakki karşıtı olan gazeteler arasında Süleyman Nazif ve Cenap Şahabettin'in *Hadisat'ı*, Mevlanzade Rifat'ın önce *İnkılâb-ı Beşer'i* ve daha sonra *Serbesti'si*, Abdullah Cevdet'in *İctihad'ı*, Sait Molla'nın *Yeni İstanbul'u*, Soysalioğlu İsmail Suphi'nin *Söz'ü*, Refi Cevad'ın *Alemdar'ı* ve Ali Kemal'in başyazarlığını yaptığı *Sabah'ı* vardı.⁸ Bunlardan Süleyman Nazif, *Hadisat'* da kaleme aldığı yazılarda İttihat ve Terakki'yi; altı asırlık koca bir devleti üç beş senede dağıtan, "gafil", "ahmak", "dalalet içinde bulunan", "sersem", "hain topluluğu" olarak görmekte ve Osmanlı Devleti'nin perişan bir duruma düşmesine neden olan cürümlerin neredeyse tamamını bu fırkanın işlediğini ileri sürmekteydi.⁹ *Alemdar* gazetesi de sütunlarında İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları için; "mikrop", "zehirli sülük", "utanmaz herifler", "yılanlar", "melun herifler", "habis İttihatçılar", "cebîn" (korkak), "haşarat", "katiller güruhu", "eşkıya" gibi hakaretimiz ifadeleri sıkça kullanılmaktaydı.¹⁰ Said Molla ise gazetesi *Türkçe İstanbul'da* İttihatçı düşmanlığını, "İttihat ve Terakki Cemiyetine muhalif her fırka ve ferde muhabbetle" bakmaya ve "eşkıya-yı şen'iyeye" diye nitelediği İttihatçıların "fevc fevc (bölük bölük) darağaçlarında asılmasını görmek ruhumu şad edecek" diyecek kadar ileri götürmüştü.¹¹

Mütareke Dönemi'nin başlangıcındaki İttihat ve Terakki muarızlığı bir müddet sonra Kuvayımillîye, Millî Mücadele ve doğal olarak Mustafa Kemal Paşa karşıtlığına dönüşecekti. Üstelik bu karşıtlığı meşrulaştırmak amacıyla Millî Mücadele taraftarlarına da İttihatçı yaftası yapıştırmak istenecekti. Örneğin *Alemdar* gazetesi 22 Nisan 1920 tarihli bir haberinde, İttihatçıların Anadolu'da "Kuvayımillîye" adı altında cinayetler işlediğini, bunların aslında "kuvva-yı gayrı millîye çeteleri" olduğunu iddia etmekte ve bu haber için "Kemalilerin Tenkili (tepelelmesi, sindirilmesi)" başlığını kullanılmaktaydı.¹² *Alemdar* yine aynı tarihli bir başka haberinde "Hırstan, sefil ve hissî menâfi düşüncesinden gözleri kararmış olan Kemalî eşkıyası" diye yazarak Kuvayımillîye'yi sadece menfaatleri için çalışan haydutlar diye suçlamıştı.¹³ *Peyam-Sabah'tan* Refik Halid'e göre ise İttihatçılar, Rus

⁶ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, 361.

⁷ Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1973, 127.

⁸ Alper Ersaydı, *Alemdar Gazetesine Göre Mütareke Dönemi Başında İttihatçılar ve İttihatçılık*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, 6.

⁹ Cihat Taşçı, *Süleyman Nazif'in Hadisat Gazetesindeki Yazıları (1 Nisan 1335-23 Haziran 1335/1919)*, *İnceleme-Metin-Dizin*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2015, 18.

¹⁰ Alper Ersaydı, *Alemdar Gazetesine Göre Mütareke Dönemi Başında İttihatçılar ve İttihatçılık*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, 137.

¹¹ Fatih Mehmet Sancaktar, *Said Molla ve Türkçe İstanbul Gazetesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, 67.

¹² "Anadolu'da Vaziyet – Kemâlilerin Tenkili", *Alemdar*, 22 Nisan 1920, 1.

¹³ "Mukadderatımız Tayin Ediyor-Mühim İstihbarat", *Alemdar*, 22 Nisan 1920, 1.

tehdidine karşı ülkeyi Almanların kucağına atmıştı ve şimdi ise Yunan tehdidine karşı Kuvayımillîye adı altında Bolşeviklerin kucağına atmaktaydı.¹⁴ Yani Refik Halid'e göre Kuvayımillîye eşittir İttihatçılıktı. Millî Mücadele'ye muhalif olan İstanbul gazetelerinden buna benzer birçok örnek bulmak mümkündür.

Anadolu'da neşredilen gazete ve dergilerin büyük çoğunluğu Millî Mücadele'yi desteklerken söz konusu mücadeleye muhalefet edip halkı Kuvayımillîye'ye, Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışından sonra da onun ordularına karşı kıskırtan gazeteler de yok değildi. Söz konusu gazeteler daha çok İtilaf Devletleri'nin işgali altındaki bölgelerde neşredilmekte ve onların amaçlarına hizmet etmekteydi. Örneğin Fransa'nın Çukurova'yı işgalinden sonra Adana'da 5 Aralık 1918'de çıkarılmaya başlanan *Ferdâ* gazetesi, işgalcilerle iş birliği yapmış ve Kuvayımillîye, TBMM ve Millî Mücadele aleyhine çalışmıştı.¹⁵ Yine Adana'da neşredilen ve Fransız işgal kuvvetleriyle iş birliği yaparak Millî Mücadele'ye muhalefet eden gazetelerden biri de Giritli Hüseyin İlhami tarafından çıkarılan *Adana Postası*'ydı. Üstelik Hüseyin İlhami, Fransızların hizmetinde çalıştığını gazetesinde açıkça yazmaktaydı.¹⁶

Yayın politikası nedeniyle "Gâvurcu" olarak da adlandırılan *İrşad*, 1920 yılı Ağustos ayı ortalarında Yunan işgali altındaki Balıkesir'de, Yunan komutanlığının kontrol ve himayesi altında yayımlandı. Mustafa Kemal Paşa'ya ve Kuvâ-yı Millîye'ye en ağır hakaretleri eden, işgal kuvvetlerini dost göstermek için her çareye başvuran bu gazetenin imtiyaz sahibi Kadızade Hulusi, yazı işleri müdürü ve başyazarı da Ömer Fevzi'ydı. 1919 Eylülünde Trabzon'da *Selamet* adlı bir gazete çıkararak Erzurum ve Sivas Kongresi çalışmalarını kötüleyen Ömer Fevzi, Kuvayımillîye tarafından yakalanacağını anlayarak Balıkesir'e gelmiş ve burada *İrşad*'ı çıkarmıştı.¹⁷ Bunların dışında Yunan işgali altında Bandırma'da yayınlanan *Adalet* de işbirlikçilerin yayın organlarından.¹⁸ Yine 1919'da İzmir'de yayınlanan *Köylü ve Islahat*, Kastamonu'da *Zafer*, Mudurnu'da *Kürsi-i Millet* ve Bandırma'da *Adalet* Millî Mücadele'ye muhalefet etmekteydi.

Başlangıçta Kuvayımillîye'ye daha sonra ise Ankara Hükümetine muhalefet eden gazete ve dergilerin akıbeti Millî Mücadele'nin başarısıyla yakından ilgiliydi. Şöyle ki, Ankara Hükümetinin siyasî ve askerî başarılarına paralel olarak söz konusu gazete ve dergiler birer birer kapanmaya başladı. Bilhassa Türk ordusunun işgalci Yunan ordusuna karşı kazandığı Sakarya Zaferi, söz konusu gazete ve dergilerin bir kısmı için yayın hayatlarının sonu oldu. Örneğin Fransızlar Çukurova'yı boşalttığı anda onların destekçileri olan *Adana Postası* ve *Ferda* gazeteleri kendiliğinden kapandı. Böylece Millî Mücadele'ye muhalefet eden gazete ve dergilerin çok azı Büyük Taaruz'un başladığı döneme kadar yayın hayatını sürdürebildi. Üstelik bunlardan sadece birkaçının koleksiyonları günümüze ulaştı. Bu çalışmada da koleksiyonları mevcut olan muhalif gazete ve dergilerden istifade edildi. Söz konusu gazete ve dergiler hakkında daha ayrıntılı bilgi verecek olursak:

Peyâm-Sabah:¹⁹ Neşredilmeye başlandığı günden itibaren Millî Mücadele'ye muhalefet edip bu mücadelenin önderlerini kimi zaman hakarete varan ifadelerde eleştiren *Peyam-Sabah*, bu özelliğiyle tarihe "*en keskin Millî Mücadele karşıtı gazete*" olarak geçti.²⁰ Gazeteye bu unvanın verilmesinde Ali Kemal'in yazıları büyük rol oynadı. Ali Kemal'in çıkardığı *Peyam* gazetesi ile Mihran Efendi'nin çıkardığı *Sabah* gazetesi 1 Ocak 1920 tarihinde birleşerek bir müddet *Peyam-Sabah* adıyla yayın hayatına devam etti. *Peyam-Sabah* gazetesinin ortak yayımlanma süreci 14 Eylül 1922'de sona erdi ve bu tarihten sonra *Sabah* gazetesi Mihran Efendi'nin imtiyazında yayın hayatına devam etti. Genel olarak Millî Mücadele'ye muhalif yazılarla ön planda olan ve toplamda 965 sayı neşredilen gazetenin başyazarı Ali Kemal'di.²¹ Birinci Damat Ferit Paşa Kabinesinde Maarif Nâzırı (3 Mart 1919), ikincisinde ise Dahiliye Nâzırı (19 Mayıs 1919) olan Ali Kemal, aynı zamanda İngiliz mandası taraftarı olarak İngiliz Muhipleri Cemiyeti Merkez Kurulu üyesi oldu. Kuvayımillîye aleyhindeki yazıları sebebiyle talebeler

¹⁴ Refik Halid, "Anlamıyorum, Anlamayacağım", *Peyam-ı Sabah*, 2 Ağustos 1921, 2-3.

¹⁵ *Ferdâ* gazetesi ve Millî Mücadele Dönemi yayın politikasına dair ayrıntılı bilgi için bakınız: İbrahim İslam, "Millî Mücadele'ye Muhalif Bir Gazete 'Ferda'", *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12 (2009), 158-174.

¹⁶ Hüseyin Hilmi, "Kervan Geçer!", *Adana Postası*, 22 Mayıs 1921, 3.

¹⁷ İnuğur, *Basın Yayın Tarihi*, 362.

¹⁸ Varlık, "Mütareke ve Millî Mücadele Basını", 207.

¹⁹ Gazetenin ismi farklı araştırmacılar tarafından "Peyam-Sabah" veya "Peyam-ı Sabah" olarak iki farklı şekilde verilmektedir. Bununla birlikte Hadiye Yılmaz "Ali Kemal Bey'in Başyazarı Olduğu Gazete "Peyam-Sabah mı" "Peyam-ı Sabah" mı?" başlıklı çalışmasında gazetenin isminin Peyam-Sabah olması gerektiğini gerekçeleri ile ortaya koymuştur. Bu nedenle biz de Payam-Sabah ismini tercih ettik. Yılmaz'ın makalesi için bakınız: Hadiye Yılmaz, "Ali Kemal Bey'in Başyazarı Olduğu Gazete "Peyam-Sabah" mı "Peyam-ı Sabah" mı?", *Müteferrika*, 46, (Kış, 2014), 190.

²⁰ Hadiye Yılmaz, "Ali Kemal Bey'in Başyazarı Olduğu", 190.

²¹ Zehra Nur Yüksel, *Refik Halid Karay'ın Peyâm-Sabah Gazetesindeki (11327-897/11534-1104) Yazıları Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022, 1.

tarafından istifaya zorlanıncaya kadar Darülfünundaki derslerine devam eden Ali Kemal, Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasının ardından linç edilerek öldürüldü.²²

Peyam-Sabah gazetesinin yazarları arasında Ali Kemal'in dışında Abdullah Zühtü, Refik Halid (Karay), Halit Ziya (Uşaklıgil), Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Ali Rıza, Cenap Şahabettin, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Halide Edip (Adivar), Hasan Bedrettin ve Zeki Megâmiz gibi isimler vardı. Bununla birlikte başyazar Ali Kemal dışındaki isimler genellikle siyaset dışı konularda yazmaktaydı.²³ Yani İttihat ve Terakki'yi, Millî Mücadele'yi ve bu mücadeleyi yürütenleri hedef alan yazılar büyük ölçüde Ali Kemal'in kaleminden çıkmaktaydı. Bu nedenle düşman hesabına çalıştığı belirtilen diğer bazı gazetelerle birlikte *Peyam-Sabah*'ın da Anadolu'ya sokulması yasaklandı.²⁴

Aydede: Millî Mücadele Dönemi'nde Ankara Hükümetine karşı muhalif yayın yapan gazetelerden bir diğeri de ilk sayısı 2 Ocak 1922'de çıkan *Aydede* idi. *Aydede*, on ayı bulmayan ömrü ve 90 sayısıyla Mütareke ve Millî Mücadele Dönemi'nin son günlerinde adından en çok söz ettiren mizah gazetesiydi. 8 Kasım 1922 tarihinde son sayısı yayınlanan *Aydede*'nin sahibi ve 78. sayıya kadar sorumlu müdürü Refik Halid (Karay) iken 78-90. sayılarda ise sorumlu müdür Kâzım İsmail Bey'di. Tabloid boyda, dört sayfa olarak neşredilen *Aydede*'nin zengin bir yazar-çizer kadrosu vardı. Başyazarın tamamını "Aydede" imzasıyla Refik Halid yazmış, ayrıca "Kirpi" ve Refik Halid imzasıyla pek çok yazı da kaleme almıştı.²⁵

"Ezeli ve müfrit bir muhalif olan Refik Halid'in *Aydede*'si, "İttihatçılık", "Bolşeviklik" gibi saplantılar nedeniyle Millî Mücadele'yi kavrayamamış, başından sonuna kadar muhalefetini sürdürmüştü. Ancak bunu, *Peyam-Sabah*, *Alemdar* ya da *Türkçe İstanbul*'un hakaretimiz dili ve üslubuyla değil, kendine özgü "mizahî" ya da bir tür "siyasî hiciv" diliyle yapmıştı. Bu farklı üslup, Refik Halid'i kurtarmayacak, 150'lilikler listesine alınacak ve on beş yıldan fazla bir süre yurt dışında yaşayacaktı. Ayrıca *Aydede*, tüm yazar ve çizerleriyle değil daha ziyade Refik Halid, Rıza Tevfik (Bölükbaşı) ve karikatürist Ahmet Rıfkı'nın yazı ve çizgileriyle, Millî Mücadele'yi yürütenlere yönelik en ağır eleştirileri yapmış; derginin çok zengin olan diğer yazar ve çizerleri "suya sabuna dokunmayan" bir yol izlemişlerdi.²⁶

İslahat: Hasan Duman'ın İzmir basın tarihinin "insana en fazla acı ve utanç veren gazetesi" olarak tanımladığı *İslahat*,²⁷ 10 Kasım 1918'de neşredilmeye başlandı. Gazetenin sahibi ve başyazarı İzmirli Avukat Sabitzade Emin Süreyya, yazı işleri müdürü ise Mahmut Tahir'ül Mevlevi idi. Türk ordusunun İzmir'e girdiği günden bir gün öncesine, yani 8 Eylül 1922'ye kadar yayımlanan *İslahat*, toplam 1.187 sayı çıktı. Gazetenin sahibi ve başyazarı olan Emin Süreyya Bey, Hürriyet ve İtilaf Fırkası İzmir Şubesinin yönetim kurulu üyesi olduğu gibi gazete de adeta söz konusu fırkanın yayın organı gibi hareket etmekteydi.

İzmir'in işgaline kadar İttihat ve Terakki Fırkası düşmanlığı gazetenin başlıca yayın politikası olurken bu tarihten sonra Yunan çıkarlarını savunan ve işgal ordusuyla iş birliği güden bir anlayış benimsendi. Sabitzade Emin Süreyya, *İslahat*'taki yazılarında bir yandan Yunanistan'ın İzmir'i işgaline İttihat ve Terakki'nin yanlış politikalarını gerekçe gösterirken diğer yandan da işgal sürecinde Yunanlılar, Rumlar ve Türklerin bir arada yaşayabileceğini savunarak Yunanlılarla iş birliği içinde hareket etmişti.²⁸

2. Muhalif Cephe Değişen Bir Şey Yok: Büyük Taarruz'un Hazırlık Evresinde Muhalif Basının Tutumu

Türk Ordusu, 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında gerçekleşen Sakarya Meydan Muharebesi'nde Yunan Ordusuna karşı galibiyet elde edince dış politikada Ankara Hükümetinin lehine bir dizi gelişme yaşandı. Büyük Taarruz'a giden süreçte yaşanan en önemli olayların başında Ankara Hükümeti ile Fransa arasında imzalanan Ankara Antlaşması gelmekteydi. 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan bu antlaşma ile Fransa, Ankara Hükümetini resmî olarak tanıdı. Türkiye'nin güney sınırlarının belirlenmesinde önemli bir yeri olan Ankara Antlaşması sonrası Fransızlar Antep ve Çukurova bölgelerini boşaltarak Suriye'ye çekildi ve bir miktar savaş malzemesini

²² Mustafa Uzun, "Ali Kemal", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt II, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989, 405-406.

²³ Burak Kodal, *Peyam-ı Sabah (11306-11786 Sayılar İnceleme ve Seçilmiş Metinler)*, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, XIII.

²⁴ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, 110.9.1.11/29/45.

²⁵ Kocabaşoğlu, Akan, *Mütareke ve Millî Mücadele Basını*, 141-142.

²⁶ Kocabaşoğlu, Akan, *Mütareke ve Millî Mücadele Basını*, 143.

²⁷ Duman, *Osmanlı Türk Süreli Yayınları*, 395; Efdal Sevinçli, *İzmir Basın Tarihi, Gazeteler, Dergiler*, İzmir: APİKAM Yayınları, 2019, 160.

²⁸ Sevinçli, *İzmir Basın Tarihi*, 160-161.

Türk Ordusuna bıraktı.²⁹ Ayrıca Fransızların Adana'yı boşaltması üzerine burada onlarla iş birliği yaparak Millî Mücadele aleyhine neşriyatta bulunan *Adana Postası* ve *Ferda* gazeteleri de kendiliğinden kapandı.

Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk Ordusu büyük bir zafer kazanmış olmasına rağmen muhalif basının Ankara Hükümetine karşı tavrında önemli bir değişiklik olmadı. Bu doğrultuda müzmin muhalif Ali Kemal'in de TBMM Hükümetinin politikalarına ve Millî Mücadele'ye karşı tutumu aynıydı. 13 Ekim 1921 tarihli yazısında Ali Kemal, Ankara Hükümetinin savaşı önelediğini iddia ettiği politikalarını eleştirerek her zaman yaptığı gibi Millî Mücadele'yi yürütenleri İttihatçılıkla itham etmekte ve bunların İzmir'in işgalini savaşmak için fırsat olarak gördüğünü belirtmekteydi.³⁰

Ali Kemal'le birlikte *Payam-Sabah*'ta yazan Refik Halid de Sakarya Zaferi ve sonrasında yaşananlara atıfta bulunduğu 19 Ekim 1921 tarihli yazısında "... ben Ankara siyasetinin sağlamlığına kolay kolay iman edemeyeceğim... Öyle unvan tevcihi, madalya tevzi, zafer tesidi, mehterhane takımı teşkili, nalbant mektebi tesisi gibi işler salabete (dayanıklılığa), sağlamlığa misal olamaz! Kabil değil ben memleketin istikbal ve hayatını Ankara siyasetine bağlayıp rahatıma bakmam" demektedir.³¹ Refik Halid bu yazısında TBMM tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya verilen mareşal rütbesi ve gazi unvanını da küçümsemekteydi. Bu minvaldeki bir başka yazısında ise "... marifet iyi bir harp yapmaktan ziyade iyi bir sulh yapmaktır. Binaenaleyh Kuvayımilliye rüesası arzu olunur ki sulhu yapsınlar. Buna muvaffak olsunlar..." "... ne harp gazileri gördük, nice harpler kazandık fakat sulhu kazanamadık" diye yazmaktaydı.³²

Refik Halid, 2 Ocak 1922'de çıkarmaya başladığı mizah gazetesi *Aydede*'de de "Kirpi" ve "Aydede" rumuzlu yazılarıyla eleştirilerinin dozunu hiç azaltmadan sürdürdü. Daha derginin ilk sayısında yayınladığı "Meslek Bahsi" başlıklı yazısında "Millicilik" olarak nitelediği Millî Mücadele taraftarlığına karşı tavrını net bir şekilde ortaya koymaktaydı:

-İttihatçılığı mı seversin İtilafçılığı mı, deseler o akıllı deve gibi:

-Allah üçünün de hakkından gelsin! diyeceğim. Malum üçüncüsü de Millicilik... Ankara ovalarında bitip tükenmeyen seferlerle yeknesak yaşamak da sanki hoş bir şey mi? İttihatçılık yokuş, İtilafçılık iniş ise Millicilik de çöl, düzlük, ovardır. İşte bu hikmete mebnidir ki Aydede akıllı veya akıllanmış deve gibi bu üç yola da hevesiz, bu üç gidişten ve yürüyüşten de bezgin, zikzaklı bir yol, bir edebî, mizahî yani nezih ve eğlenceli bir yol takip edecek ne onu, ne bunu, ne ötekini benimsemeyecek, her yolun kabahatini yüzüne vuracak, hülasa hiçbir şahsın, hiçbir deveci ile hiçbir kervanın yükünü sırtında taşımayacak, gönlünü ferah ve neşeli tutacak... Binaenaleyh ona:

-İttihatçılık mı seversin, yoksa İtilafçılık mı diyecek olurlarsa, yokuştan, iniştan ve sonu gelmez çölden bahsedilmiş gibi vereceği cevap şu olacaktır:

-Üçünün de hakkından Allah gelsin! Üçünü de Allah ıslah etsin!"³³

Görüldüğü üzere Refik Halid, hem itttihatçılığı, hem itilafçılığı, hem de "Millici" olarak isimlendirdiği Millî Mücadele'nin yönetici kadrosunu eleştirmekteydi. Çünkü, Refik Halid'e göre, Milliciler İttihatçıların devamı niteliğindedir.

Sakarya Savaşı sonrası Ankara Hükümeti, millî menfaatlere aykırı düşecek bir barış antlaşmasının gerçekleştirilmemesi için diplomatik faaliyetlerine son vermemişti. Bu doğrultuda bir yandan orduyu taarruza hazırlarken diğer yandan İtilaf Devletleri'nin tutumlarını öğrenmek için öncelikle Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey'i Avrupa'ya gönderdi. Yusuf Kemal Bey, maiyetindeki heyetle 7 Mart 1922 tarihinde Marsilya'ya ulaştı. Heyet daha sonra Paris'e giderek 13 Mart'ta General Gourand ve 14 Mart'ta da Fransa Başbakanı Raymond Poincare ile görüştü. Ardından Londra'ya giderek Lord Curzon ile bir mülakat gerçekleştirdi. Bu sırada 22 Mart'ta Yusuf Kemal Bey'in Paris'e döndüğü gün kentte toplantı halinde olan İtilaf Devletleri'nin Dışişleri Bakanları, Yunanistan ve TBMM Hükümetlerine mütareke teklifinde bulundu. Bununla birlikte Paris Konferansı,

²⁹ Ankara Antlaşması için bkz. Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994,120-136.

³⁰ Ali Kemal, "Hakiki Mesul Biziz", *Peyam-Sabah*, 13 Teşrinievvel/Ekim 1337/1921, 1.

³¹ Aydede, "Acaba Sağlam Mı", *Peyam-Sabah*, 19 Teşrinievvel/ 1337/1921, 2.

³² Aydede, "Sulh Gazisi", *Peyam-Sabah*, 31 Teşrinievvel/Ekim 1337/1921, 2.

³³ Aydede, "Meslek Bahsi", *Aydede*, 2 Kanunusani/Ocak 1338-1922, 1.

müttefikler arasındaki görüş ayrılıklarını gidermeye dönük bir girişim olmaktan öteye geçemedi ve mütareke teklifi de Yunanistan'ın kabul etmesine rağmen sonuçsuz kaldı.³⁴

TBMM Hükümeti, İtilaf Devletleri nezdinde diplomatik temaslarda bulunurken *Peyam-Sabah*'tan Ali Kemal bilindik eleştirilerini sürdürmekteydi. 20 Şubat tarihli "Uyutmak, Avutmak" başlıklı yazısında Ali Kemal, Ankara'nın Moskova'ya güvenerek Avrupa'ya sırtını döndüğünü, oysaki mevcut durum karşısında Türklerin tek çaresinin İtilaf Devletleri'yle iyi ilişkiler kurmak olduğunu belirtmekteydi.³⁵ Bundan sonraki yazılarında da İttihatçıları ve onların devamı olarak gördüğü Ankara Hükümetini ve destekçilerini iş bilmezlikle, zorbalıkla, kendi ikbal kaygıları ve şahsî hırsları yüzünden ülkeyi ateşe atmakla itham etmekteydi. Ali Kemal'in eleştirilerinden Millî Mücadele'yi destekleyen gazeteler de nasibini almaktaydı.³⁶ Yusuf Kemal Bey'in İtilaf Devletleri nezdindeki temalarına da değinen Ali Kemal, İtilaf Devletleri'nin Yunanlıları Anadolu'dan çıkaracağını iddia etmekteydi.³⁷ Ona göre, İzzet Paşa ve Yusuf Kemal'in Paris seyahatlerinden sonra Sevr Antlaşması'nın bazı noktalarında değişiklik yapılacağı anlaşılmıştı. Lakin Türk Devleti'ni İttihatçıların temsil etmesi durumunda hiçbir yol kat edilemezdi. Oysaki en başından beri devleti Bâbüâli temsil etmiş olsaydı bugünlere gelinmezdi.³⁸ Ali Kemal, bundan sonraki yazılarında da Ankara Hükümetini eleştirmeye devam etti. Takıntı derecesinde İttihat ve Terakki karşıtı olan Ali Kemal, Nisan-Mayıs 1922'deki yazılarında da sözü bir şekilde İttihatçıların "melanetlerine" oradan da Ankara Hükümetinin yanlış bulduğu politikalarına getirmekteydi.³⁹

Refik Halid ise *Aydede*'deki "*Tehlikesiz Üç Cephe*" başlıklı yazıda Anadolu'daki "Millicilerin" bir kısmının savaşmak yerine türlü bahanelerle, halihazırda yoksul ve bitkin olan Anadolu halkının parasını yemekte oldukları ithamında bulunmaktaydı.⁴⁰ Bununla birlikte *Aydede*'nin bütün yazar ve çizerleri "Millicilere" karşı değildi. Söz konusu gazeteden sadece Refik Halid ve Rıfki, Millî Mücadele'ye karşı kalemlerini kullanmıştı. Hatta *Aydede*'nin yazarlarından Yusuf Ziya (Ortaç) gibi kimi yazarlar, *Güteryüz* gibi Millî Mücadele yanlısı yayınlarda da yazmaktaydı.⁴¹

Ankara Hükümetinin Yusuf Kemal Bey aracılığıyla yürüttüğü barış görüşmelerinden bir sonuç çıkmayınca İtilaf Devletleri nezdinde son bir defa diplomatik bir girişime karar verilerek Dahiliye Vekili Ali Fethi (Okyar) Bey Avrupa'ya gönderildi. Fethi Bey, Antalya Limanı'ndan hareket ederek İtalya'ya gitti ve İtalya Dışişleri Bakanı Schanzer ile görüştü. Ardından 18 Temmuz'da Fransa'nın Marsilya Limanı'na ulaşan Ali Fethi Bey, 23 Temmuz günü Başbakan Poincare ve Franklin Bouillon ile görüşerek, "*TBMM Hükümeti'nin askerî bir zafer kazanabileceğini, ancak kan dökmekten çekindikleri için diplomatik bir çözüm aradıklarını*" belirtti. Ardından 3 Ağustos'ta Londra'ya gitti. Ancak, Başbakan Lloyd George veya Dışişleri Bakanı Lord Curzon ile görüşemedi. 11 Ağustos'ta Dışişleri Müsteşarı Lord Long ile görüşen Fethi Bey, Boğazların askerden arındırılması, azınlıkların korunması için yeni bir projenin hazırlanması ve Edirne'deki Türk-Yunan sınırının Edirne'den Meriç Nehri'ne çekilmesi gibi konularda ortak bir anlaşma yolu aradı ancak bir sonuç alamayarak temalarına son verdi.⁴²

Fethi Bey'in İtilaf Devletleri nezdindeki diplomatik temalarına *Peyam-Sabah*'ta geniş yer verildi. Ali Kemal, 10 Ağustos 1922 tarihli yazısında Ankara'dakilerin Yunanlıları denize dökmeyi vadederek Türk milletine türlü sıkıntılar yaşattıktan sonra şimdi ise "... bütün ümid-i necatlarını (kurtuluş ümitlerini) Londra'da ve sairede

³⁴ Resul Babaoğlu, "Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey'in (Okyar) Londra Misyonu Örneğinde Millî Mücadele'nin İkili Diplomasi Boyutu", *Dördüncü Uluslararası Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Sempozyumu, 11-12 Eylül 2019*, Yay. Haz. Temuçin Faik Ertan-Hasan Dinçer, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2021, 351.

³⁵ Ali Kemal, "Uyutmak, Avutmak", *Peyam-Sabah*, 20 Şubat 1922, s.1.

³⁶ Ali Kemal'in söz konusu eleştirileri için bakınız: Ali Kemal, "Yine Harp Afeti Mi?", *Peyam-Sabah*, 10 Mart 1922, 1; Ali Kemal, "Ektiğimizi Biçeceğiz", *Peyam-Sabah*, 11 Mart 1922, 1; Ali Kemal, "Çuval Çuval Söz", *Peyam-Sabah*, 14 Mart 1922, 1; Ali Kemal, "Fikrimizin Eri Olmalıyız", *Peyam-Sabah*, 15 Mart 1922, 1; Ali Kemal, "Muhitimizin Son Vaziyeti", *Peyam-Sabah*, 16 Mart 1922/1338, 1.

³⁷ Ali Kemal, "Vaziyet Tavazzuh Etti", *Peyam-Sabah*, 26 Mart 1922/1338, 1.

³⁸ Ali Kemal, "İki Müşkül Nokta", *Peyam-Sabah*, 27 Mart 1922/1338, 1.

³⁹ Söz konusu yazılar için bakınız: Ali Kemal, "Siyasette Kin", *Peyam-Sabah*, 1 Nisan 1922/1338, 1; Ali Kemal, "Vaziyet Nedir?", *Peyam-Sabah*, 4 Nisan 1922/1338, 1; Ali Kemal, "Aynı İğfal Aynı Tezvir", *Peyam-Sabah*, 10 Nisan 1922/1338, 1; Ali Kemal, "Ne Cevab Verdiler", *Peyam-Sabah*, 14 Nisan 1922/1338, 1; Ali Kemal, "Ankara ve Sulh", *Peyam-Sabah*, 23 Nisan 1922/1338, 1; Ali Kemal, "Bâbüâlinin Cevabı", *Peyam-Sabah*, 1 Mayıs 1922/1338, 1; Ali Kemal, "Zorbalar ve İttihad", *Peyam-Sabah*, 12 Mayıs 1922/1338, 1; Ali Kemal, "Ne Hak, Ne Hakikat, Ne Siyaset Var!", *Peyam-Sabah*, 16 Mayıs 1922/1338, 1.

⁴⁰ *Aydede*, "Tehlikesiz Üç Cephe", *Aydede*, 17 Nisan 1338/1922, 1.

⁴¹ Özgün Nil Dümen, *Millî Mücadele Dönemi'nde Mizah Basını: Aydede ve Güteryüz (1922)*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2019, 52.

⁴² Resul Babaoğlu, "Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey'in...", 352-360.

alttan alta siyasî müzakerelerde” aradığını ileri sürmekteydi.⁴³ Ali Kemal, iki gün sonraki yazısında da mevcut durumdan Mustafa Kemal ve arkadaşlarını suçlamakta ve onların kıyımları nedeniyle daha önceden düşman yalnızca Yunanistan iken düvel-i muazzamadan bazılarının da Osmanlı Devleti’ne hasım olduğunu ileri sürmekteydi. Ona göre eğer Baâbîâli hükümetlerine uyulmuş olsa durum şimdikinden bin kat daha iyi olurdu. “Harb, harb diye düşmanın ekmeğine yağ sürdükten” sonra, Fethi Bey’i Londra’ya göndererek alttan alta başka çareler aramak “ba’de harabi’l-Basra”ydı. Yani ülke harap olduktan sonra bir işe yaramazdı.⁴⁴ Ali Kemal’in bu yazısının yayınlandığı gün gazetesi de İngiltere Dışişleri Bakanı Curzon’un Fethi Bey’i kabul etmediğini yazmaktaydı.⁴⁵ Gazetenin bundan sonraki sayılarında da Fethi Bey’in Avrupa’daki diplomatik temaslarının başarısızlıkla sonuçlandığını belirtilip bunun sonuçları üzerine değerlendirmeler içeren haberler yayınlanmaya devam etti.⁴⁶ İzmir’deki Yunan işbirlikçisi *Islahat* da TBMM’nin diplomatik temaslarına ve bunların başarısız olduğuna değinmekteydi.⁴⁷

TBMM Hükümetinin girişmiş olduğu bu son diplomatik temaslardan da bir sonuç alınamayınca mütareke ve barış antlaşması imzalanmasının yolları kapandı ve tekrar silahlı mücadelenin yolu açıldı. Aslında Sakarya Savaşı’ndan sonra Ankara Hükümeti bir yandan diplomatik temaslarını sürdürürken diğer yandan da ordunun eksiklerini gidermeye çalışmaktaydı. Bu noktada Türk ordusu, Yunan ordusu ile mukayese edildiğinde ciddi bir para, asker ve silah eksikliği vardı. Ülkede silah ve cephane imâl edilemediği için harp araç-gereçleri dışarıdan temin ediliyordu. Ancak, dışarıdan askerî ekipman temin edebilmek savaşın başından beri çok zordu. Zira silah satın alınabilecek ülkelerin çoğu Yunan ordusunu destekliyordu. Ayrıca Almanya, İtilaf Devletleri tarafından denetlendiği için buradan da silah temin etmek zordu. Rusya ise, ancak kendi ordusunun ihtiyaçlarını temin edebilecek kapasiteye sahipti.⁴⁸ Bu doğrultuda Türk ordusunun silah gücünü arttırmak için öncelikle Anadolu’nun imkânları zorlandı. İstanbul’daki depolardan silah ve cephane kaçırıldı. Ayrıca İtalya ve Fransa başta olmak üzere Avrupa ülkelerinden silah satın alındı ve Rusya ile Türkistan’dan yardım sağlanmaya çalışıldı. Taarruz hazırlığı sırasında orduda eğitime büyük önem verildi. Tatbikatlar yapılarak ordu savaşa hazırlandı. Subay ve erlerin yetiştirilmesi için ordu ve kolordu merkezlerinde çeşitli kurslar düzenlendi.⁴⁹ Bütün bu hazırlıklar gizlilik içerisinde yapılırken Mustafa Kemal Paşa, düzenli olarak cephe hattına yaptığı gezilerle ordunun genel durumunu ve harekât hazırlığını yerinde inceledi.⁵⁰

Haziran 1922 tarihi itibarıyla bir taarruz için hazırlığını büyük ölçüde tamamlamış olan Ankara Hükümeti, askerî disiplini sağlama almak için Batı Cephesi komuta kademesinde önemli değişiklikler yaptı. I. Ordu Komutanı Ali İhsan (Sabis) Paşa görevden alınarak yerine Mirliya Nurettin Paşa getirildi. Başkumandanlık süresi 20 Temmuz’da olağanüstü yetkileri kaldırılmak şartıyla uzatıldı. Uzun süredir devam eden askerî malzeme sevkiyatı sonucunda Türk ordusunun asker gücü Yunan ordusununkiyle hemen hemen eşitlendi. Sakarya Meydan Muharebesi sonrası hem itibarı sarsılan hem de morali bozulan Yunan ordusunun durumu ise hiç iyi değildi. Dış desteği azalan Yunan ordusunun Büyük Taarruz öncesi İstanbul’u işgal etmek gibi çılgınca bir girişimde bulunması ve İzmir ile çevresinde muhtariyet ilan etmesi gibi girişimleri uluslararası kamuoyunda itibarını daha da azalttı.⁵¹

Türk ordusu bir taarruz için hazırlıklarını sürdürürken *Peyam-Sabah* gazetesi de Temmuz 1922’den itibaren Yunanlıların yeni bir taarruz hazırlığında olabileceğine dair haberler yayınlamaya başladı.⁵² 2 Temmuz tarihli haberde Yunan Meclisinin, Anadolu’da bir taarruz konusunda henüz bir karara varamadığı belirtilirken⁵³ 4

⁴³ Ali Kemal, “Nereye Gidiyoruz?”, *Peyam-Sabah*, 10 Ağustos 1922/1338, 1.

⁴⁴ Ali Kemal, “Aynı Hata, Aynı İnad?”, *Peyam-Sabah*, 12 Ağustos 1922/1338, 1.

⁴⁵ “Curzon Fethi Bey’i Kabul Etmedi?”, *Peyam-Sabah*, 12 Ağustos 1922/1338, 1.

⁴⁶ Söz konusu yazılara örnek olarak bakınız: “Fethi Bey’in Londra’da Muvaffakiyetsizliği”, *Peyam-Sabah*, 13 Ağustos 1922/1338, 1; “Fethi Bey Paris’e Avdet Etti”, *Peyam-Sabah*, 14 Ağustos 1922/1338, 1; Fethi Bey’in Londra’ya Azimetini”, *Peyam-Sabah*, 15 Ağustos 1922/1338, 1.

⁴⁷ Söz konusu yazılara örnek olarak bakınız: *Islahat*, 26 Temmuz 1338/1922, 1; *Islahat*, 11 Ağustos 1338/1922, 1.

⁴⁸ Kazım Özalp, *Millî Mücadele (1919-1922)*, Ankara: TTK Basımevi, 1998, 225.

⁴⁹ Fahri Belen, “Büyük Taarruz”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Cilt 28, (Ağustos 1986), 55.

⁵⁰ Zekeriya Türkmen, “Mustafa Kemal Paşa’nın Büyük Taarruz Öncesinde Süvari Kolordusunu Denetlemesi ve Ilgın Manevralarında Süvari Kolordusu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 20/58 (Mart, 2004), 203.

⁵¹ Zeki Arıkan, “Büyük Taarruz Öncesi Türkiye’nin Durumu”, *X. Millî Egemenlik Sempozyumu*, “Büyük Taarruz ve Sonuçları”, Afyon: 7 Mayıs 1996, 37.

⁵² Hadiye Yılmaz, *Peyam-Sabah Gazetesinde Millî Mücadele*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2014, 227.

⁵³ “Taarruz mu? Kısmen Ricat Mı?”, *Peyam-Sabah*, 2 Temmuz 1922/1338, 1; Benzeri bir haber için bakınız: “Atina’da Müzakerat Henüz Neticelenmedi”, *Peyam-Sabah*, 3 Temmuz 1922/1338, 1.

Temmuz'da Yunanlıların üç güne kadar harbe ya da sulhe karar vereceği iddia edilmekteydi.⁵⁴ Ayrıca 17 Ağustos tarihli bir haberinde Atina gazetelerine atfen Yunan Hükümetinin bir taarruz hazırlığında olduğunu, yeni askerlerin silah altına alınıyor olmasının da buna işaret ettiğini belirtmekteydi.⁵⁵ Bu haberin yayımlandığı gün, Mustafa Kemal Paşa ise gizli bir şekilde Konya'ya hareket etti. 24 Ağustos'ta Başkumandan ile Batı Cephesi Karargâhı Şuhut'a geldi ve ertesi gün Kocatepe'ye ulaştı. Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Fevzi Paşa, İsmet Paşa ve Nurettin Paşa, 26 Ağustos 1922 tarihinde Kocatepe'deki mevzilerinde taarruz için hazır bulunmaktaydı.⁵⁶

3. Dengeler Değişirken: Büyük Taarruz ve Muhafif Basın

26 Ağustos 1922'de saat 05.00'da başlayan top ateşiyle Büyük Taarruz da başlamış oldu. Türk ordusunun taarruza başladığını bilmeyen Ali Kemal, aynı gün "*Düşmandan Düşmana*" başlıklı yazısında Millî Mücadele'yi "*faydasız bir cidal*" olarak nitelemekteydi.⁵⁷ Yine aynı tarihte İzmir'de neşredilen *İslahat* gazetesinde ise Şark'ta sulhun nasıl sağlanabileceğine dair yazılar yayınlamaktaydı.⁵⁸ *İslahat*'ın 27 Ağustos'ta yayımlanan başka bir haberinde ise Yunanistan ve Türkiye arasında kalıcı bir barışın nasıl sağlanabileceği sorgulanmaktaydı.⁵⁹

İzmir gazeteleri gibi İstanbul basını da Büyük Taarruz'un başlangıcından haberdar olamamıştı. Bunun sebebi taarruz öncesinde Ankara Hükümetinin kontrolü altındaki bölgelerle işgal altındaki yerler ve yabancı ülkelerle iletişimin tamamen kesilmesi idi. Ankara Hükümeti, haberleşme yasağını 25 Ağustos'ta bütün memurlara duyurmuş ve Anadolu'ya giriş çıkışı yasaklamıştı. Ayrıca Anadolu'dan harice hiçbir haber verilmeyecekti. Bu doğrultuda İstanbul-Anadolu arasındaki telgraf haberleşmesine son verildiği gibi Anadolu'da bulunan gazetelerin özel muhabirlerinin telefonları da kesilmişti. Haberleşme yasağı ancak Yunan ordusu kesin olarak yok edildikten sonra 2 Eylül'de kaldırıldı.⁶⁰

Türk ordusu, Yunan cephesini yarıp hızla ilerlerken Ali Kemal cephesinde henüz değişen bir şey yoktu. Nitekim Ali Kemal, 28 Ağustos tarihli "*Siyasette Mantık*" başlıklı yazısında Ankara Hükümetini, mantıksızca aldığı kararların önünü sonunu düşünmemekle itham etmekteydi. Ali Kemal'e göre Ankara Hükümeti, kurulduğu tarihten itibaren İzmir ve Edirne için Yunanlılarla savaşmayı tek seçenek olarak görmüştü. İtilaf Devletleri'nin vasıtasıyla da olsa bu sorun barış yoluyla çözülebilirdi. Ayrıca o, Ankara Hükümetinin samimiyetsizliğini, bütün Anadolu'ya hükmetmesine rağmen, "*mukavemet, müdafaa, kuvvet*" adına hiçbir netice elde edememesine bağlamaktaydı. Yazısının ilerleyen bölümlerinde Ali Kemal eleştirilerini daha da sertleştirmekteydi:

"Şimdiye kadar içeride ve dışarıda hiçbir başarı sağlayamadıkları gibi İzmir'den denize dökmeyi taahhüt ettikleri düşmanı adeta elleriyle, delaletleriyle Eskişehir'e yani Anadolu'nun göbeğine kadar getirdiler, yerleştirdiler, bir seneden ziyadedir öylece bıraktılar, bir zamandır da bir masaldır tutturdular, sulh müzakerelerine girişmek için adeta can atıyorlar... Ankara iptidadan içtihat-ı ceng-i civanesinde samimi olsaydı şimdi böyle mi hareket ederdi?"⁶¹

Ali Kemal'in yukarıdaki yazısının yayımlandığı gün *Peyam-Sabah*'ta, Yunan kaynaklarına dayanarak verdiği "*Harekât-ı Askeriye Hakkında Menabî Haberleri*" başlıklı yazısında Atina'ya davet edilen Hacı Anesti'nin cephedeki askerî durum hakkında izahatta bulunmak üzere Atina'ya gittiğinden bahsedilmekteydi. Ayrıca Yunan Başkomutanlığından -gerçeğe aykırı olarak- verilen bilgiye göre Menderes üzerinde Yunan ordusunun karşı taarruza geçtiği ve Türklerin bütün bir hat boyunca geri püskürtüldüğü iddia edilmekteydi.⁶² Yine aynı gün *İslahat* gazetesi de İstanbul Hükümetinin Venedik Konferansı için hazırlık yaptığını belirtmekte⁶³ ve Türk-Yunan barışının nasıl sağlanabileceğine dair yazılara yer vererek⁶⁴ Eylül'de, Venedik'te bir sulh konferansının toplanacağı belirtmekteydi.⁶⁵ *İslahat*, İzmir Rum basınının temsilcilerinden *Amaltia*'nın "*İsrar Edelim*" başlıklı yazısından alıntı yaparak Ankara Hükümetinin Batı Anadolu'nun tahliye edilmesi hususunda ısrarcı olduğunu iddia etmekteydi. Haberin devamında ise "*iki yüz bin Yunan süngüsü parlıyor*" denildikten sonra Yunan

⁵⁴ "Atina'da Harb veya Sulh Kararı", *Peyam-Sabah*, 2 Temmuz 1922/1338, 1

⁵⁵ "Yunanlılar Taarruz Edecekler mi?", *Peyam-Sabah*, 17 Ağustos 1922/1338, 1.

⁵⁶ Sarısamam-Üçüncü, "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz", 274-275.

⁵⁷ Ali Kemal, "Düşmandan Düşmana", *Peyam-ı Sabah*, 26 Ağustos 1338/1922, 1.

⁵⁸ "Şark Sulhu Etrafında", *İslahat*, 26 Ağustos 1338/1922, 1; "Şark Sulhu ve İngiliz Fransız İhtilafı", *İslahat*, 26 Ağustos 1338/1922, 2.

⁵⁹ "Şark Sulhu ve İngiliz Fransız İhtilafı", *İslahat*, 26 Ağustos 1338/1922, 2.

⁶⁰ Uğur Üçüncü, *Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz*, Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, 38.

⁶¹ Ali Kemal, "Siyasette Mantık", *Peyam-Sabah*, 28 Ağustos 1338/1922, 1.

⁶² "Harekât-ı Askeriye Hakkında Menabî Haberleri", *Peyam-Sabah*, 28 Ağustos 1338/1922, 1.

⁶³ "Venedik Sulh Konferansı", *İslahat*, 28 Ağustos 1338/1922, 1.

⁶⁴ Söz konusu yazılar için bakınız: *İslahat*, 28 Ağustos 1338/1922, 1.

⁶⁵ "Venedik Konferansı Eylül'de", *İslahat*, 28 Ağustos 1338/1922, 1.

ordusunun nihaî amacını yerine getirmeden Anadolu'dan çekilmeyeceği ileri sürülmekteydi.⁶⁶ Oysaki taarruzun ikinci günü Yunan ordusu ciddi bir yenilgi almış ve Afyon işgalden kurtarılmıştı.

Peyam-Sabah, 30 Ağustos tarihinde cepheden birtakım muğlak haberler verirken⁶⁷ Ali Kemal aynı tarihte neşredilen "*En Kestirme ve En Doğru Yol*" başlıklı yazısında, "*Rivayetler muhtelif, mevaridler ve muhabereler münkati olsa da hadisatın tarz-ı cereyanı gösteriyor ki Anadolu'da harp ve ateş yeniden tutuştu. Kuvayımilliyeye ciddi bir taarruza başladı...*" diye yazmakta ve Türk ordusunun başarılarına dair haberlere ihtiyatla yaklaşmaktaydı.⁶⁸

30 Ağustos 1922'de, daha sonradan "Başkomutan Meydan Muharebesi" adı verilen ve Yunanlıların "Ali Veran Savaşı" olarak adlandırdıkları⁶⁹ savaşta Yunan ordusu asıl kuvvetleriyle imha edilmişti. Bunun ardından Türk birliklerine, yok edilen bu ordunun sayıları binleri bulan kaçakları ile Uşak'a doğru çekilen dağıntık birliklerinin toparlanarak herhangi bir hatta tutunmasına engel olmak ve Yunanlıların Eskişehir Grubu'nu da yakalayarak mağlup edebilmek için şiddetle İzmir'e yürüme emri verildi.⁷⁰

Türk ordusunun 30 Ağustos'taki büyük zaferi, Ali Kemal'in yazılarında da belirgin bir şekilde hissedilmeye başlandı. Nitekim Ali Kemal, Başkomutan Meydan Muharebesinden bir gün sonra kaleme aldığı "*İçtihadımız*" başlıklı yazısında İzmir ve Edirne'yi işgal eden Yunanistan'ın mütareke sonrasında bir araç olarak kullanıldığını ve bu süreçte barışın siyaset yoluyla sağlanabileceğini savunanlar olduğu gibi, Ankara'da meclisi toplayanların en başından beri savaş yoluyla Anadolu'nun kurtulabileceğine inandığını belirtmekteydi. Bu anlayışa saygı duyulması gerektiğini ifade eden Ali Kemal, savaş yolunu tercih edenlere muhalif olanlara da saygı gösterilmesini beklemekteydi.⁷¹ Yani Ali Kemal, daha önce en ağır şekilde eleştirdiği ve hatta türlü gerekçelerle suçlayıp hakaret ettiği "Millicilerden" kendisi ve kendisi gibi düşünenlerin fikirlerine saygı gösterilmesini istemekteydi.⁷² Anlaşılan Ali Kemal'in yazılarındaki üslup değişikliği *Aydede*'nin de dikkatini çekmişti. Zira gazetenin 31 Ağustos 1922 tarihli sayısındaki bir karikatürde "*Zafer Temin Edilince (Peyam) Sahibinin Alacağı Tavır*" başlıklı bir karikatürde Ali Kemal, Büyük Taarruz zaferle sonuçlandığında Mustafa Kemal'in önünde diz çöküp hayatı için yalvarır şekilde karikatürize edilmişti.⁷³ Bu durum *Aydede*'nin Büyük Taarruz itibarıyla mevcut tutumunu değiştirerek muhalif basına muhalefet etmeye başladığının da açık bir göstergesiydi.

Peyam-Sabah, ilk defa 31 Ağustos'ta "Büyük Taarruz" ifadesini kullanıp⁷⁴ savaşın gidişatına, Avrupa kamuoyunun Büyük Taarruz'a bakış açısına ve Yunan ordusunun durumuna dair haberler ve resmî tebligatlar yayımlarken⁷⁵ Ali Kemal, Büyük Millet Meclisine ve Millî Mücadele'ye dair yazılarında daha belirgin bir üslup değişikliğine gitmekteydi. Nitekim, 1 Eylül tarihli "Taarruz Münasebetiyle" başlıklı yazısında, Türk ordusunun başarıları karşısında şimdiye kadar ki siyasetini izah etmek ihtiyacı hissetmiş, milletin ve ülkenin menfaatleri adına sulh istemesinin yanlış anlaşıldığını belirtmişti. Yine aynı yazısında "... Şayet umduğumuz ve dilediğimiz gibi ordularımız o düşman-ı merdudun bu mübarek ve muazzaz Türk topraklarından kovmaya muvaffak olur Afyonkarahisar'ının istirdadı ile başlayan silsile-i zafer Eskişehir, Kütahya, Uşak vs. tebşir ile tevali ve tahakkuk eylerse elbette öyle bir konferansta vaziyetimiz evvelce olduğu gibi zayıf olmaz" demekteydi.⁷⁶ Bu yazıda dikkat çekici olan daha önce başıbozuklukla, haydutlukla itham ettiği TBMM ordularından "ordularımız" diye bahsetmesiydi. Ali Kemal bir sonraki gün yayınlanan yazısında ise Millî Mücadele yanlılarının ve dolayısıyla Ankara Hükümetinin ülkenin kurtuluşu için tuttuğu yolun doğru olduğunu itiraf etmek zorunda kalmıştı.⁷⁷ Ayrıca

⁶⁶ "Rumca Matbuat-ı Mahalliye", *Islahat*, 28 Ağustos 1338/1922, 1.

⁶⁷ Söz konusu haberler için bakınız: "Taarruz Devam Ediyor", *Peyam-Sabah*, 30 Ağustos 1338/1922, 1; "Mutaarrız Kuvvetlerin Miktarı", *Peyam-Sabah*, 30 Ağustos 1338/1922, 1; Anadolu'da Hâl-i Harb", *Peyam-Sabah*, 30 Ağustos 1338/1922, 1.

⁶⁸ Ali Kemal, "En Kestirme ve En Doğru Yol", *Peyam-ı Sabah*, 30 Ağustos 1338/1922, 1.

⁶⁹ Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2009, 466.

⁷⁰ *Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi 6. Kısım, 2. Kitap, Büyük Taarruz, (1-31 Ağustos 1922)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995, 282-283.

⁷¹ Ali Kemal, "İçtihadımız", *Peyam-Sabah*, 31 Ağustos 1338/1922, 1.

⁷² Ali Kemal, "İçtihadımız", 1.

⁷³ Rıfki, "Zafer Temin Edilince (Peyam) Sahibinin Alacağı Tavır", *Aydede*, 31 Ağustos 1338/1922, 1.

⁷⁴ "Büyük Taarruzun Hariçte Tesirâtı", *Peyam-ı Sabah*, 31 Ağustos 1338/1922, 1.

⁷⁵ Söz konusu yazılar için bakınız: "Büyük Taarruzun Hariçte Tesirâtı", *Peyam-ı Sabah*, 31 Ağustos 1338/1922, 1; "Bulgar Matbuatı ve Anadolu Taarruzu", *Peyam-Sabah*, 31 Ağustos 1338/1922, 1; "Yunan Kıtaatının Anadolu'ya Sevkî", *Peyam-Sabah*, 31 Ağustos 1338/1922, 1; "Taarruz Hakkında Son Haberler", *Peyam-Sabah*, 1 Eylül 1338 /1922, 1; "Millî Taarruz ve İngiliz Matbuatı", *Peyam-Sabah*, 1 Eylül 1338 /1922, 1; "İzmir'de Bir Şura-yı Harp Toplandı", *Peyam-Sabah*, 1 Eylül 1338 /1922, 1; "Mukabil Yunan Taarruzu Teyid Etmedi", *Peyam-Sabah*, 1 Eylül 1338/1922, 1.

⁷⁶ Ali Kemal, "Taarruz Münasebetiyle", *Peyam-Sabah*, 1 Eylül 1338 /1922, 1.

⁷⁷ Ali Kemal, "Vaziyetimiz", *Peyam-ı Sabah*, 2 Eylül 1338/1922, 1.

gazetesi *Peyam-Sabah*'ta yayımlanan haberler de en başından beri Millî Mücadele'yi destekleyen gazetelerden çok da farklı değildi.⁷⁸

Türk birlikleri, 1 Eylül 1922'de Eskişehir ve Uşak'ı geri alarak ilerlemeye devam etmekteydi. Buna karşın *Islahat* gazetesi bir gün sonraki "*Harb Devam Ediyor*" başlıklı haberinde Türklerin Anadolu'da ordularını bir araya toplayarak güçlendirdiklerini ve takviye kuvvetlerinin Yunan Hükümetini endişeye düşürmediğini belirtmekteydi. Yine aynı haberde Yunan ordusunun, Yunan Hükümetinin davasını Kuvayimilliyeye kabul ettirinceye kadar harbe devam etme amacında olduğunu ifade edilmekteydi.⁷⁹ *Islahat* gazetesinin belirttiğine göre Yunan Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa'nın bir devlet tarafından teçhiz edildiğini ve bu nedenle savaşın eşit şartlarda gerçekleşmediğini ileri sürerek müttefiklerinden İstanbul'a karşı serbest harekette bulunmayı talep edecekti.⁸⁰

3 Eylül'de *Peyam-Sabah*, Türk ordusunun 31 Ağustos tarihli resmî tebliğini yayınlayıp Kütahya, Gediz ve Banaz'ın geri alındığını duyurmaktaydı.⁸¹ Gazete bundan sonra da Türk ordusunun ve TBMM'nin resmî bildirimlerini yayınlamaya devam edecek ve Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularına hitaben yayınladığı ve "*Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!*" tarihî emrini de içeren tamimi neşredecekti.⁸²

Türk ordusunun nihai zaferinin yaklaşmakta olduğu günlerde Ali Kemal ise kazanılan zaferden duyduğu mutluluğu ifade etmekte ve fakat asıl zaferin yine diplomasi yoluyla sağlanabileceğini belirtmekteydi. Ayrıca Yunan ordusunun çekilirken Türk, köy, kasaba ve şehirlerinde gerçekleştirdiği mezalime de değinip bu acıların telafisinin mümkün olmadığını ifade etmekteydi.⁸³ Her ne kadar Ali Kemal, daha önceki yazılarında da Millî Mücadele'ye ve Ankara Hükümetinin politikalarına neden muhalefet ettiğini açıklamaya çalışsa da başlangıcından itibaren Millî Mücadele'yi destekleyen gazeteler Ali Kemal'e yönelik eleştirilene sürdürmekteydi. Örneğin *Hakimiyet-i Milliye*, "*Ali Kemal ve onun mülhem olduğu (İlham aldığı), istinad ettiği (dayandığı) menbaalar (kaynaklar) Sevr Muahedenamesini imzalayarak, bizi daima irade-i milliyenin hilafına hareket etmeye, ecânibde istinadgâh (yabancılar da dayanak) aramağa, ecânibin taht-ı himayesinde (himayesi altında) saadet dilenmeğe çağırıyorlardı...*"⁸⁴ diyerek Ali Kemal'e eski yazılarını hatırlatmaktaydı. Ali Kemal ise 6 Eylül tarihinde "*Cevabımız*" başlıklı yazısında kendisine yöneltilen eleştirilere şu şekilde cevap vermektedir:

"... Biz hiçbir zaman karaya kara beyaza beyaz demekten çekinmedik, içtihaden bize samimi muhalif olanların da haklarını teslim eyeriz. Tâ İzmir'den Eskişehir'e kadar ilerlemesine sebebiyet verildikten sonra Yunan'ın o muazzez Türk yurtlarına böyle aylarca hatta senelerce bırakılmasına kızıyor, hatta kan ağlıyorduk. Bu hak yerini bulmaya başladı... Ama bu sefer o içtihadımızda yanılıyormuşuz, dünyanın inkılabına yakından agah olmadığımız için devletlerin garp ve şarkta vaziyet-i siyasiye vesairelerindeki tahvili göremezmişiz..."⁸⁵

Peyam-Sabah'da Ali Kemal kendini savunmaya çalışırken *Islahat*'da da ilk defa Yunan ordusunun yenilgisi ve sonuçlarına dair haberler yer almaya başlamıştı. Nitekim gazete 6 Eylül'deki sayısında, İzmir Metropoliti Hrisostomos'un Fransa'nın İzmir Konsolosluğuna giderek "*memleketin geçirdiği vahim vaziyeti*" konsolosa izah ettiğini ve konsolosun da asayişin muhafazası için gerekli tedbirin alındığını belirttiğini yazmaktaydı. Bu haber, işgal güçleriyle iş birliği içerisinde olan İzmir Rumları arasındaki paniği yansıtmaları bakımından önemlidir. Yine aynı haberde Yunan askerî memurları tarafından konsoloslukların gelişmelerden zamanında haberdar edilmemiş olmaları eleştirilmekteydi.⁸⁶ Başka bir haberde ise İzmir'deki İngiliz, Fransız ve İtalyan konsoloslarının toplantı yaparak mevcut durumu görüştüğü belirtilmektedir.⁸⁷

Türk ordusunun hızla ilerleyerek işgal altındaki şehirleri bir bir kurtarması ve Yunan ordusunun perişan durumu artık gizlenemeyecek haldeydi. Bu nedenle *Islahat* gazetesi de mağlubiyetin boyutları ile Yunanistan'da yarattığı

⁷⁸ Söz konusu haberlere örnek olarak bakınız: "Eskişehir İstirdad Edildi", *Peyam-Sabah*, 2 Eylül 1338/1922, 1; "Yunan Ahval-i Dahiliyesi", *Peyam-Sabah*, 2 Eylül 1338/1922, 1; "Dünkü Dua", *Peyam-Sabah*, 2 Eylül 1338/1922, 1.

⁷⁹ "Harb Devam Ediyor", *Islahat*, 2 Eylül 1338/1922, 2.

⁸⁰ "Düvel-i Müttefike Nezdinde Bir Tespit", *Islahat*, 2 Eylül 1338/1922, 2.

⁸¹ "31 Tarihli Tebliğ-i Resmî", *Peyam-Sabah*, 3 Eylül 1338/1922, 1.

⁸² Söz konusu resmî tebliğler için bakınız: "1 Eylül Tarihli Tebliğ-i Resmî", *Peyam-Sabah*, 4 Eylül 1338/1922, 1; "Mustafa Kemal Paşa'nın Orduya Tamimi", *Peyam-Sabah*, 5 Eylül 1338/1922, 1; "Tebliğ-i Resmî", *Peyam-Sabah*, 6 Eylül 1338/1922, 1.

⁸³ Ali Kemal'in söz konusu yazıları için bakınız: Ali Kemal, "Zavallı Türk Toprakları", *Peyam-Sabah*, 3 Eylül 1338/1922, 1; Ali Kemal, "Niçin Böyledir?", *Peyam-Sabah*, 4 Eylül 1338/1922, 1; Ali Kemal, "Feci Hatalar", *Peyam-ı Sabah*, 5 Eylül 1338/1922, 1.

⁸⁴ "Başkumandan Paşa Hazretlerinin Hitabnâmeleri", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1338/1922, 1.

⁸⁵ "Ali Kemal, "Cevabımız", *Peyam-Sabah*, 6 Eylül 1338/1922, 1.

⁸⁶ "İzmir'de Vaziyet", *Islahat*, 7 Eylül 1338/1922, 1.

⁸⁷ "Konsoloshanelerde", *Islahat*, 7 Eylül 1338/1922, 1.

tesirleri sütunlarına taşımaktaydı. Ayrıca birçok haberde Türk ordusunun ilerleyişi karşısında İzmir'deki Yunan vatandaşları ile Rumların yaşadığı endişeyi tasvir etmekteydi. Bu nedenle *Islahat*'ın son birkaç sayısı dahi Yunan işgal kuvvetlerinin ciddi sansürüne uğramıştı.

7 Eylül 1922 tarihli *Islahat* gazetesi Yunan ordusunun yaşadığı ağır yenilgi üzerine İzmir'de ve Yunanistan'da yaşanan gelişmeleri Atina'dan alınan telgraflar ve Rum matbuatına dayanarak vermektedir. Buna göre; "Kuvayimilliyeye tarafından işgal olunan mahallerden kaçan" 500 muhacir Pire'ye çıkmıştı.⁸⁸ İzmir'deki Yunan Millî Bankası, 6 Eylül itibarıyla gişelerini kapatmış ve bütün banka çalışanlarını Atina'ya gönderme kararı almıştı.⁸⁹ "Hükümetin vaziyetinin buhranlı olmadığına dair bütün teminatına rağmen "Asya-yı Sugra (Anadolu) Seferi"nin ahvali İzmir'e gelenlerden haber alınmış ve bu hâl hükümet aleyhine fırtınalar kopartmıştı. Bütün matbuat, fırka farkı gözetilmeksizin hükümetin aleyhindeydi ve bütün Atina matbuatı hükümetin istifasını talep etmekteydi.⁹⁰ Ayrıca ortaya çıkan bir şayiye göre, Yunan Kabinesi kendisini istifaya mecbur hissetmekteydi ve İzmir'de de Yunan Hükümetinin istifası istenmişti.⁹¹

Islahat'ın yine 7 Eylül'de İzmir'de Rumca neşredilen *Kozmos* gazetesinden aktardığı "Muhtariyet Meselesi" başlıklı yazı ise oldukça dikkat çekiciydi. Söz konusu yazıda "Yunan Hükümetinin müşkülattan kurtarılması için" İzmir'de "muhtariyeti hemen ilan edelim" denilmekte ve "muhtariyet komitesinin" derhal toplanması gerektiği belirtilmekteydi. Yine aynı yazıda, yerli jandarma birliği kuruluncaya kadar Yunan ordusunun asayişini temin etmesi ve muhtariyeti uluslararası arenada kabul ettirinceye değin de Yunanistan'ın bu muhtar devleti takviye etmesi istenirken, muhtariyet komitesinin de ilk iş olarak bütün Hıristiyan âleminden maddî ve manevî yardım istemesi gerektiği ifade edilmekteydi.⁹²

Türk birliklerinin artık İzmir'in kapılarına dayandığı 8 Eylül'de yayınlanan *Islahat*'ın son sayısında ise İzmir'deki konsolosların Yunan harbiye nazırına bir nota vererek asayişin temini için ne yapıldığını sorduklarını belirtmekteydi. Ayrıca Yunan Başkumandanlığı tarafından alınan önlemler sayesinde şehirde emniyetin temin edildiği ifade edilerek asayişin sağlanması için getirilen yabancı ülke askerlerine gerek kalmadığı ileri sürülmekteydi.⁹³ Oysaki bu haberin yayınlandığı gün Yunanlılar şehri tahliye etmeye başlamıştı ve İzmir'in kesin olarak elden çıkacağı anlaşıldığından şehrin yönetimi İtilaf Devletleri'nin konsoloslarına teslim edilmişti.⁹⁴

8 Eylül 1922'de *Islahat*'ın son sayısı yayınlanırken aynı gün Ali Kemal de Ankara İstiklal Mahkemesinin kendisini yazı yazmaktan meneden kararını eleştirmekteydi.⁹⁵ Türk ordusunun İzmir'e girdiği 9 Eylül'de yayınlanan "Türk'ün Bayramı" başlıklı yazısında ise düşmanın askerî tarihte eşine ender rastlanacak şekilde hezimete uğratılmasına her Türk gibi kendisinin de sevindiğini belirtmekteydi.⁹⁶ Ali Kemal'in *Peyam-Sabah*'taki son yazısı 10 Eylül 1922 tarihinde yayınlandı. Söz konusu yazıda Ali Kemal, aslında muvafık ya da muhalif fark etmeksizin bütün Türklerin ortak amacının devletin kurtuluşunu temin etmek olduğunu ancak muhaliflerin bunu siyasetle elde etmek istediklerini belirtmekteydi: "... İtiraf etmeliyiz ki, Anadolu'nun son zaferleri kuvvetimize, kılıcımıza dayanarak dava-yı millimizi, hakk-ı hayat ve istiklalimizi kazanmak içtihadının, velev pek büyük fedakârlıklarla olsa da vehle-i ulada tahakkuk ettiğini gösterir gibidir." demek suretiyle Ankara Hükümetinin "hakkını teslim eden" Ali Kemal, başından beri savaş yanlısı olanların istenilen şartlarda bir barış antlaşmasını temin etmeleri halinde kendilerini memnun etmekle kalmayıp muhalif duygularını kırıp parça parça edeceklerini belirtmekteydi.⁹⁷

4. Bir Devrin Sonu: Zaferden Sonra Muhalif Basının Durumu

Büyük Taarruz'un başarıyla sonuçlanmasıyla Millî Mücadele'nin askerî safhası sona ermiş ve İzmir'in alınmasından sonra bütün ülkede kutlamalar yapılmaya başlanmıştı. Başından beri Millî Mücadele'yi destekleyen gazete ve dergiler günlerce zaferin büyüklüğünden ve detaylarından bahsederek kutlamalara dair ayrıntıları

⁸⁸ "Muhacirler Pire'de", *Islahat*, 7 Eylül 1338/1922, 1.

⁸⁹ "Yunan Milli Bankası", *Islahat*, 7 Eylül 1338/1922, 1.

⁹⁰ "Atina'da Vaziyet", *Islahat*, 7 Eylül 1338/1922, 1.

⁹¹ "Matbuatın Talebi", *Islahat*, 7 Eylül 1338/1922, 1.

⁹² "Rumca Matbuat-ı Mahalliye", *Islahat*, 7 Eylül 1338/1922, 1.

⁹³ "İzmir'de Vaziyet", *Islahat*, 8 Eylül 1338/1922, 1.

⁹⁴ Üçüncü, *Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz*, 95.

⁹⁵ Ali Kemal, "Hüccet-i Mahkûmiyetimiz", *Peyam-Sabah*, 8 Eylül 1338/1922, 1.

⁹⁶ Ali Kemal, "Türk'ün Bayramı", *Peyam-Sabah*, 9 Eylül 1338/1922, 1.

⁹⁷ Ali Kemal, "Gayeler Bir İdi ve Birdir", *Peyam-Sabah*, 10 Eylül 1922, 1.

sütunlarına taşıyıp zaferin sevincine ortak olurken⁹⁸ muhalif gazete ve gazeteciler için durum çok daha farklıydı. Zira Türk Ordusu 9 Eylül'de İzmir'e girdikten sonra *Islahat* gazetesi bir daha yayınlanmadı. Kurulduğu tarihten itibaren Millî Mücadele aleyhine yayınlar yapan ve Ankara Hükümetinin "*hain ve çapulculardan*" olduğu propagandasını yapan *Islahat* gazetesi yazarı Sabitzade Emin Süreyya bu tutumunu Ağustos 1922'ye kadar sürdürdü.⁹⁹ Zaferin ardından 10 Eylül 1922'de tutuklanarak İzmir 1. Divan-ı Harb-i Askerisi tarafından yargılanan Emin Süreyya idama mahkum edildi¹⁰⁰ ve Kasım 1922'de idam kararının infazı gerçekleştirildi.¹⁰¹ İşgal yıllarında Yunanlılarla işbirliği yapan bir diğer İzmir gazetesi de *Köylü*'ydü. Gazetenin sahibi ve mesul müdürü olan Mehmet Refet, işgalden sonra gazetesini ve kalemini Yunan çıkarları doğrultusunda kullanmaya başladı ve Millî Mücadele'ye karşı en ağır yazıları yayınlamaktan çekinmedi. Refet, İzmir'in kurtuluşundan birkaç gün önce gazetesini kapatıp Midilli'ye kaçsa da¹⁰² İzmir Divan-ı Harbi tarafından düşmanla işbirliği yapma suçundan zanlı olarak giyaben yargılandı.¹⁰³ Bundan sonraki süreçte Bakanlar Kurulunun 1 Haziran 1924'teki toplantısında yüzelliliklerin sonuncusu olarak listeye alındı. Eşi, üvey oğlu ve üvey kızının 1927'de İzmir'e dönmesine İçişleri Bakanlığınca izin verildi. Kendisi de yüzelliliklerin bağışlanmasından sonra İzmir'e döndü ve birkaç yıl sonra öldü.¹⁰⁴

Millî Mücadele'nin askerî safhasının devam ettiği dönemde, bu mücadeleye muhalefet eden gazeteciler, Ankara Hükümetinin politikalarını destekleyen gazete ve dergiler tarafından eleştirilmekle birlikte zaferden sonra bunlara karşı eleştirilerin dozu daha da sertleşti. Bu süreçte oklar doğal olarak Ali Kemal ve gazetesi *Peyam-Sabah*'a çevrildi. *Vakit* ve *Hakimiyet-i Milliye* gazetelerinde Ali Kemal aleyhine yazılar neşredilirken yine Milli Mücadele'yi destekleyen gazetelerden *Adana Postası* da neşrettiği "Ali Kemal Tebdil-i Din Ediyor Galiba" ve "Ermeni Ali Kemal'den Daha Nâmûslu Çıktı" başlıklı yazılarıyla kamuoyunu Ali Kemal aleyhine tahrik etmekteydi.¹⁰⁵ Ali Kemal aleyhindeki tahrik ve tazyikler sonuç vermiş olacak ki *Peyam-Sabah*, 11 Eylül 1922 tarihli nüshasında "*Bir İzah*" başlıklı haberiyle "bir parti gazetesi" olan *Peyam* ile hiçbir ilişkisinin kalmadığını okuyucularına duyururken kendisinin bağımsız bir şekilde haber yaptığını vurguladı.¹⁰⁶ Gazetenin 15 Eylül 1922 tarihli nüshası ise artık *Sabah* gazetesi olarak yayın hayatına devam edeceğini okuyucularına aktardı. Aynı tarihli sayıda "*Hamaset ve Siyaset*" başlıklı isimsiz bir başyazı yer almaktaydı. Bu yazıda, Türk ordusunun başarısı ve Millî Mücadele'nin haklılığı dile getirilerek Yunan siyaseti eleştirilmekteydi. Ancak İtilaf Devletleri'nin Türkiye üzerinde yürüttüğü politikalara yine eleştiri yoktu.¹⁰⁷

Ali Kemal, *Peyam-Sabah*'ın başyazarlığından çıkarılıp *Sabah* yayın hayatını tek başına sürdürmeye başladığında kendi gazetesi olan *Peyam*'ı tekrar neşretmedi. Bununla birlikte Ali Kemal'e dair basındaki tepkiler dinmek bir yana daha da sertleşti. Örneğin mizah dergisi *Güleryüz*, 9 Kasım 1922 tarihinde yayınladığı bir karikatürde Ali Kemal ile Refik Halid'i bir Millici tarafından aynı yatakta silahla basarken gösteren ve "Kaçamayanlar nasıl kapana tutuldular!" açıklamasının yer aldığı bir karikatür yayınladı.¹⁰⁸ Dümen'e göre söz konusu karikatür bilerek ya da bilmeyerek mütareke basınına lince davet etmekteydi.¹⁰⁹ Hakkında basında çıkan yazıların ne kadar tesiri olduğunu tespit etmek mümkün olmasa da bundan kısa süre sonra Ali Kemal linç edilecekti. Şöyle ki *Peyam-Sabah*'ın kapanmasından sonra Ali Kemal'in *Peyam*'ı tekrar çıkarmaya çalıştığı ve yurtdışına kaçma düşüncesinde olduğuna dair çeşitli görüşler olsa da o, 5 Kasım'da İstanbul'da tutuklandı.¹¹⁰ Bundan sonra yargılanmak üzere Ankara'ya götürülürken İzmit'te 6 Kasım'da halk tarafından linç edilerek öldürüldükten sonra asıldı.¹¹¹

⁹⁸ Büyük Taarruz'un kamuoyundaki yankıları ve gerçekleştirilen kutlamaların ayrıntıları için bkz. Üçüncü, *Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz*, 196-216.

⁹⁹ Sevinçli, *İzmir Basın Tarihi*, 162.

¹⁰⁰ Engin Berber, "Kurtuluşun Sonra İzmir'de Yunan İşgal Dönemine Tepkiler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.III, S.8, Mart 1987, 458.

¹⁰¹ Sevinçli, *İzmir Basın Tarihi*, 162.

¹⁰² Zeki Arıkan, "Köylü Gazetesi ve İşgal", *Atatürk Yolu*, C.1, S.1, 191.

¹⁰³ Engin Berber, "Kurtuluşun Sonra İzmir'de Yunan İşgal Dönemine Tepkiler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.III, S.8, Mart 1987, s.458.

¹⁰⁴ Zeki Arıkan, "Köylü Gazetesi ve İşgal", *Atatürk Yolu*, C.1, S.1, 191.

¹⁰⁵ Üçüncü, *Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz*, 86.

¹⁰⁶ "Bir İzah", *Peyam-ı Sabah*, 11 Eylül 1338/1922, 1.

¹⁰⁷ "Hamaset ve Siyaset", *Sabah*, 15 Eylül 1338/1922, 1.

¹⁰⁸ *Güleryüz*, 9 Teşrinisani/Kasım 1338/1922, 4.

¹⁰⁹ Dümen, *Millî Mücadele Dönemi'nde Mizah Basını*, 437.

¹¹⁰ Yılmaz, *Peyam-Sabah Gazetesinde Millî Mücadele*, 248.

¹¹¹ "Ali Kemal Ceza-yı Sezasını Buldu", *Yeni Gün*, 7 Teşrinisani/Kasım 1338/1922, 1; "Ali Kemal İzmit'te Halk Tarafından Linç Edilmiştir", *Vakit*, 8 Teşrinisani/Kasım 1338/1922, 1; Ali Kemal'in yakalanması ve linç edilme hadisesine dair ayrıntılı bilgi için bakınız: Yılmaz, *Peyam-Sabah Gazetesinde Millî Mücadele*, 248-256.

Büyük Taarruz sonrası yaşanan gelişmeler, Millî Mücadele'ye türlü gerekçelerle muhalefet eden kesimleri tedirgin etmişti. Zira zaferden sonra Anadolu'daki Yunan işgal kuvvetleri tamamen temizlenmiş, Mudanya Mütarekesi imzalanmış, saltanat kaldırılmış ve Ankara Hükümeti barış antlaşması için toplanacak olan konferansa davet edilmişti. Bu süreçte TBMM ve onun hükümeti artık ülkede tek söz sahibi haline gelmişti. Tüm bu gelişmelerden sonra Millî Mücadele'ye muhalefet etmekten başka birçok noktada birleşmeyen muhalif isimlerden bazıları İngiliz Büyükelçiliğine sığınmış ve İngiltere'nin desteği sayesinde, Dedeoğlu, Pire, Malta ve İskenderiye gibi çeşitli liman kentlerine gönderilmişti.¹¹² Ayrıca birçok muhalif gazeteci, yaşanan gelişmelerden oldukça tedirgindi ve Ali Kemal'in linç edilmesi bu tedirginliği daha da artırmıştı. Tedirgin olan gazetecilerden biri de şüphesiz Refik Halid'di ve tedirgin olmak için haklı sebepleri vardı. Zira o, gerek *Alemdar* ve *Peyam-Sabah*'ta gerekse *Aydede*'deki yazılarıyla Millî Mücadele ve Ankara Hükümetine açıktan muhalefet etmişti. İzmir'in Yunan işgalinden kurtarılmasından sonra *Aydede*'de yazmaya devam eden Refik Halid, 14 Eylül 1922 tarihli yazısında Millî Mücadele'ye hiçbir katkı sağlamadan İstanbul'da zevküsefa içinde olan gençlerin zaferden sonra kutlamalar için İzmir'e gitmesini eleştirmekte ve asıl kutlama yapması ve eğlenmesi gerekenlerin Millî Mücadele'nin cefasını çekenler olduğunu belirtmekteydi.¹¹³ Ayrıca Refik Halid, ülkedeki gelişmeleri yakından izlemekteydi ve *Aydede*'de kaleme aldığı yazılarda yurtdışına gideceğinin sinyallerini vermekteydi.¹¹⁴ Onun bu kararını öne çekmesine ise Ali Kemal'in linç edilmesi ve hakkında tutuklama kararı çıkartılması etkili oldu. Bazı muhalif isimlerle birlikte İngiliz Büyükelçiliğine sığınan Refik Halid, 9 Kasım'da İstanbul'u terk ederek Beyrut'a gitti.¹¹⁵ Böylece *Aydede* de Refik Halid'in gittiği gün neşredilen 90. sayısıyla yayın hayatının ilk evresini tamamlamış oldu. Yüzellilikler affedildikten sonra tekrar ülkeye dönen Refik Halid, 1948 yılında *Aydede*'yi tekrar çıkarmaya başladı.

İstanbul'dan kaçan diğer muhalif gazeteciler arasında Rıza Tevfik, Mihran Efendi, Refi Cevat gibi tanınmış isimler de vardı. Son muhalif gazetecilerin de yurtdışına çıkmasıyla birlikte "mütareke basını" adına bir dönem de kapanmış oldu.

Sonuç

Türk tarihinin en önemli evrelerinden biri olan Millî Mücadele Dönemi, aynı zamanda Anadolu basınının yükseldiği, nicelik ve nitelik olarak geliştiği yıllara tekabül etmekteydi. Söz konusu yıllarda Millî Mücadele'den yana olan ya da bu mücadeleye muhalefet eden birçok gazete ve dergi yayın hayatına atıldı. Mondros Mütarekesi imzalanıp İttihat ve Terakki yönetimi sona erdiğinde Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilginin ve bu süreçte yaşanan bütün acıların sorumluluğunu söz konusu fırkaya yükleyen gazete ve dergilerin hemen hepsi Millî Mücadele'ye de muhalefet edecekti. Zira bu gazete ve dergilere göre "Kuvvacı" veya "Millici" olarak niteledikleri kadrolar da aslında İttihatçıydı.

Millî Mücadele'ye muhalif olan gazete ve dergilerin yayın politikalarını Sakarya Zaferi de değiştirmede. Bu dönemin en önemli muhalif gazeteleri İstanbul'da neşredilen *Peyam-Sabah* ve *Aydede* idi. Söz konusu gazetelerin başyazarları olan Ali Kemal ve Refik Halid, Türk ordusu 30 Ağustos 1922'de işgalci Yunan ordusunu ağır bir yenilgiye uğratıncaya kadar muhalif tavırlarından vazgeçmedi. Söz konusu gazetecilerin Millî Mücadele'ye muhalefet gerekçeleri -en azından kendi yazdıkları kadarıyla- İttihatçıların devamı olarak gördükleri Millicilerin kendi şahsî hırs ve menfaatleri için Anadolu halkını ateşe atmalarıydı. Onlara göre Anadolu halkına zulmedip padişahın emirlerine itaat etmeyen Kuvvacılar birer asi ve şakiydi. Üstelik onlar, siyaset ve diplomasi yolu dururken silaha sarılarak İtilaf Devletleri'ni kızdırıp Yunan ordusunun Anadolu içlerine kadar ilerlemesine sebep olmuştu. Kimi zaman Millî Mücadele'yi yürüten kadroları Bolşeviklere hizmet etmekle de itham eden söz konusu gazetecilere göre ülkenin kurtuluşunun silahla sağlanması mümkün değildi. Bu fikirleri, Büyük Taarruz'un Türk Ordusunun kesin bir zaferiyle sonuçlanacağı anlaşılıncaya kadar da değişmedi.

Ali Kemal, Refi Cevat, Refik Halid ve Sait Molla gibi isimlerin Millî Mücadele yıllarında yazdıkları karşıt yazı ve izledikleri tutum, daha sonradan pejoratif anlamda kullanılan "mütareke basını" tabirinin ortaya çıkmasına da sebep oldu. Burada mütareke basınından kastedilen ise çoğu kez Türkiye'ye hasım olan ülkelerin hesabına

¹¹² Sebahaddin Muşcı, *Refi Cevat Ulunay ve Alemdar Gazetesi*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, 48.

¹¹³ *Aydede*, "Nakş-ı Ber Âb-Beyler Bu Taraftan", *Aydede*, 14 Eylül 1338/1922, 1.

¹¹⁴ Söz konusu yazı için bakınız: Refik Halid, "Politika Seyahâtleri", *Aydede*, 8 Eylül 1338/1922, 2.

¹¹⁵ Bayram Aslantaş, *Refik Halid ve Millî Mücadele*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2003, 87.

çalışarak basın yoluyla onların amaçlarına hizmet eden gazete ve gazetecilerdi. Oysaki Mütareke ya da Millî Mücadele yıllarında neşredilen gazete ve dergilerin büyük bir çoğunluğu Millî Mücadele'yi türlü zorluklara rağmen desteklemişti. Ayrıca gaye ve yöntem bakımından Millî Mücadele'ye muhalefet eden basın da homojen değildi. Şöyle ki, Yunanistan ve Fransa'nın işgali altındaki bölgelerde çıkarılan *Islahat, Köylü, Ferdâ ve Adana Postası* gibi gazeteler doğrudan işgalci devletlerin amaçlarına hizmet edip onların yönlendirmeleriyle hareket ederken *Peyam-Sabah* ve *Aydede* gibi İstanbul'da çıkarılan gazeteler için durum biraz daha farklıydı. Söz konusu gazetelerin Millî Mücadele'ye muhalefeti, en azından görünürde, mücadelenin kadroları ve yöntemiyle ilgiliydi. Yani bu gazeteler mücadelenin diplomasi yerine savaşla yürütülmesine karşıydı. Bununla birlikte söz konusu gazete ve gazetecilerin Milli Mücadele'ye karşı takındıkları hasmane tutum ve bu mücadeleyi yürütenlere karşı hakarete varan eleştirileri işgal güçlerinin amaçlarına hizmet etmişti.

Yakın dönem Türk tarihinin en önemli kırılma noktalarından birini Millî Mücadele'nin askerî açıdan son safhasını oluşturan Büyük Taarruz teşkil etmektedir. Zira söz konusu taarruzla kazanılan mutlak zaferle birlikte Yunan işgal güçleri bütün bir ülkeden çıkarıldığı gibi Türkiye'nin uluslararası arenada tam bağımsız bir ülke olarak tanınmasını mümkün kılan Lozan Barış Antlaşması da bu başarının getirisiydi. Büyük Taarruz aynı zamanda Millî Mücadele'ye muhalefet eden basın açısından da bir devrin sonu oldu. Zaferden sonra Millî Mücadele'ye muhalefet eden gazete ve dergiler ya kendiliğinden kapandı ya da kapatıldı. Ayrıca muhalif gazetecilerin çoğu bir yolunu bulup yurtdışına kaçarken bir kısmı ise yargılanıp cezalandırıldı.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi

Telif Eserler

Ali Kemal, "Feci Hatalar", *Peyam-Sabah* 5 Eylül 1338/ 1922.

_____, "Taarruz Münasebetiyle", *Peyam-Sabah*, 1 Eylül 1338 /1922.

_____, "Zavallı Türk Toprakları", *Peyam-Sabah*, 3 Eylül 1338/1922.

_____, "Cevabımız", *Peyam-ı Sabah*, 6 Eylül 1338/ 1922.

_____, "En Kestirme ve En Doğru Yol", *Peyam-Sabah*, 30 Ağustos 1338/1922.

_____, "En Kestirme ve En Doğru Yol", *Peyam-Sabah*,30 Ağustos 1338/1922.

_____, "Muhalefetin Ruh-ı Nezihî", *Peyam-Sabah*, 7 Eylül 1338/1922.

_____, "Niçin Böyledir?", *Peyam-Sabah*,4 Eylül 1338/ 1922.

_____, "Türk'ün Bayramı", *Peyam-Sabah*, 9 Eylül 1338/1922.

_____, "Ankara ve Sulh", *Peyam-Sabah*, 23 Nisan 1922/1338.

_____, "Aynı Hata, Aynı İnad?", *Peyam-Sabah*, 12 Ağustos 1922/1338.

_____, "Aynı İğfal Aynı Tezvir", *Peyam-Sabah*, 10 Nisan 1922/1338.

_____, "Bâbiâlinin Cevabı", *Peyam-Sabah*, 1 Mayıs 1922/1338.

_____, "Çuval Çuval Söz", *Peyam-Sabah*, 14 Mart 1922.

_____, "Düşmandan Düşmana", *Peyam-Sabah*, 26 Ağustos 1338/1922.

_____, "Ektiğimizi Biçeceğiz", *Peyam-Sabah*, 11 Mart 1922.

- _____, "Fikrimizin Eri Olmalıyız", *Peyam-Sabah*, 15 Mart 1922.
- _____, "Gayeler Bir İdi ve Birdir", *Peyam-Sabah*, 10 Eylül 1922.
- _____, "Hakiki Mesul Biziz", *Peyam-Sabah*, 13 Teşrinievvel/Ekim 1337/1921.
- _____, "Hüccet-i Mahkûmiyetimiz", *Peyam-Sabah*, 8 Eylül 1338/1922.
- _____, "Hüccet-i Mahkumiyetimiz", *Peyam-Sabah*, 8 Eylül 1338/1922.
- _____, "İçtihadımız", *Peyam-ı Sabah* 31 Ağustos 1338/1922.
- _____, "İki Müşkül Nokta", *Peyam-Sabah*, 27 Mart 1922/1338.
- _____, "Muhalefetin Ruh-ı Nezih", *Peyam-Sabah*, 7 Eylül 1338/1922
- _____, "Muhitimizin Son Vaziyeti", *Peyam-Sabah*, 16 Mart 1922/1338.
- _____, "Ne Cevab Verdiler", *Peyam-Sabah*, 14 Nisan 1922/1338.
- _____, "Ne Hak,Ne Hakikat, Ne Siyaset Var!", *Peyam-Sabah*, 16 Mayıs 1922/1338.
- _____, "Nereye Gidiyoruz?", *Peyam-Sabah*, 10 Ağustos 1922/1338.
- _____, "Siyasette Kin", *Peyam-Sabah*, 1 Nisan 1922/1338.
- _____, "Siyasette Mantık", *Peyam-Sabah*, 28 Ağustos 1338/1922.
- _____, "Taarruz Münasebetiyle", *Peyam-Sabah*, 1 Eylül 1338 /1922.
- _____, "Türk'ün Bayramı", *Peyam-Sabah*, 9 Eylül 1338/1922.
- _____, "Uyutmak, Avutmak", *Peyam-Sabah*, 20 Şubat 1922.
- _____, "Vaziyet Nedir?", *Peyam-Sabah*, 4 Nisan 1922/1338.
- _____, "Vaziyet Tavazzuh Etti", *Peyam-Sabah*, 26 Mart 1922/1338.
- _____, "Vaziyetimiz", *Peyam-Sabah*, 2 Eylül 1338/1922.
- _____, "Yine Harp Afeti Mi?", *Peyam-Sabah*, 10 Mart 1922.
- _____, "Zorbalar ve İttihad", *Peyam-Sabah*, 12 Mayıs 1922/1338.
- _____, "İçtihadımız", *Peyam-Sabah*, 31 Ağustos 1338/1922

Alper Ersaydı, *Alemdar Gazetesine Göre Mütareke Dönemi Başında İttihatçılar ve İttihatçılık*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, 137.

Arıkan, Zeki, "Büyük Taarruz Öncesi Türkiye'nin Durumu", *X. Milli Egemenlik Sempozyumu, "Büyük Taarruz ve Sonuçları"*, Afyon:7 Mayıs 1996, 20-38.

_____, "Köylü Gazetesi ve İşgal", *Atatürk Yolu*, C.1, S.1.

Aslantaş, Bayram, *Refik Halid ve Millî Mücadele*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2003.

Aydede, "Tehlikesiz Üç Cephe", *Aydede*, 17 Nisan 1338/1922.

_____, "Acaba Sağlam Mı", *Peyam-Sabah*, 19 Teşrinievvel/Ekim 1921.

_____, "Meslek Bahsi", *Aydede*, 2 Kanunusani/Ocak 1338/1922.

_____, "Nakş-ı Ber Âb-Beyler Bu Taraftan", *Aydede*, 14 Eylül 1338/1922.

_____, "Sulh Gazisi", *Peyam-Sabah*, 31 Teşrinievvel/Ekim 1921.

Babaoğlu, Resul, "Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey'in (Okyay) Londra Misyonu Örneğinde Milli Mücadele'nin İkili Diplomasi Boyutu", *Dördüncü Uluslararası Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Sempozyumu*, 11-12 Eylül 2019, Yay. Haz. Temuçin Faik Ertan-Hasan Dinçer, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2021, 347-366.

Bakar, Bülent, "Millî Mücadele'de Yunanistan'ın Son Teşebbüsü Batı Anadolu'da Muhtariyet İlanı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 11/ 22, (2010), 127-166.

Belen, Fahri, "Büyük Taarruz", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Cilt 28, (1986).

- Berber, Engin, "Kurtuluşun Sonra İzmir'de Yunan İşgal Dönemine Tepkiler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.III, S.8, Mart 1987
- Berber, Engin, "Kurtuluşun Sonra İzmir'de Yunan İşgal Dönemine Tepkiler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.III, S.8, Mart 1987
- Bige, Yavuz. *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.
- Büyük Taarruz (1-31 Ağustos). Türk İstiklal Harbi*. Cilt 2, 6. Kısım-2. Kitap.
- Çakmak, Fevzi, "Ay Dede ve Karagöz Mizah Dergilerinde Türk Kurtuluş Savaşı", *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, 02-04 Ekim 2012, Cilt 2, Uşak: Atatürk Araştırma Merkezi, 1113-1142.
- Duman, Hasan. *Osmanlı Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928)*. Cilt I, Ankara: Özkan Matbaacılık, 2000.
- Dümen, Özgün Nil. *Millî Mücadele Dönemi'nde Mizah Basını: Aydede ve Güleriyüz (1922)*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2019.
- Dümen, Özgün Nil. *Millî Mücadele Döneminde Mizah Basını: Ay Dede ve Güleriyüz*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2019.
- Erdem, Nilüfer. *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2009.
- Ersaydı, Alper. *Alemdar Gazetesine Göre Mütareke Dönemi Başında İttihatçılar ve İttihatçılık*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007,
- Görgülü, İsmet. *Büyük Taarruz*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1992.
- Güner, Zekai. *Millî Mücadele Başlarken Türk Kamuoyu: Basın, Siyasi Partiler, Cemiyetler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.
- Güvenbaş, Sehernaz, "İstihbarat Raporları Işığında Türk İstiklal Harbi'nin Yunanistan'a Etkisi", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32, (2020), 121-176.
- Hüseyin Hilmi, "Kervan Geçer!", *Adana Postası*, 22 Mayıs 1921.
- İnuğur, Nuri. *Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1992.
- İslam, İbrahim, "Millî Mücadele'ye Muhalif Bir Gazete 'Ferda'", *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12 (2009), 158-174.
- Karay, Refik Halit. *Aydede (1922)*. Yay. Haz. Mustafa Apaydın, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2013.
- Kocabaşoğlu, Uygur-Aysun Akan. *Mütareke ve Millî Mücadele Basını: Direnişin ve Teslimiyetin Sözcüleri ve "Mahşer" in 100 Atlısı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Kodal, Burak. *Peyam-Sabah (11306-11786 Sayılar İnceleme ve Seçilmiş Metinler)*. Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019
- Muhçı, Sebahaddin, *Refi Cevat Ulunay ve Alemdar Gazetesi*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Oymak, Alparslan, "Refi Cevat Ulunay'ın Eleştirmenliği", *Turkish Studies*, 9/6 (2014): 827-841.
- Özalp, Kazım. *Millî Mücadele (1919-1922)*. Ankara: TTK Basımevi, 1998.
- Refik Halid, "Anlamıyorum, Anlamayacağım", *Peyam-ı Sabah*, 2 Ağustos 1921.
- Rıfki, "Zafer Temin Edilince (Peyam) Sahibinin Alacağı Tavrı", *Aydede*, 31 Ağustos 1338/1922.
- Sancaktar, Fatih Mehmet. *Said Molla ve Türkçe İstanbul Gazetesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- Sarısaman, Sadık, "İyonya Muhtar İdaresi'nin Türk Basınına Yansımaları", *Kuruluş ve Kurtuluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri*, 26-28 Eylül 2012, Yay. Haz. Murat Alper Parlak, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, 79-96.
- Sarısaman, Sadık, Üçüncü, Uğur, "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz", *Tarih Okulu Dergisi*, 9/25, (Mart 2016), 269-310.
- Sevinçli, Efdal. *İzmir Basın Tarihi, Gazeteler, Dergiler*. İzmir: APİKAM Yayınları, 2019.
- Tansel, Selahattin. *Mondros'tan Mudanya'ya*. Cilt IV, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1991.

Taşcı, Cihat, *Süleyman Nazif'in Hadisat Gazetesindeki Yazıları (1 Nisan 1335-23 Haziran 1335/1919)*, *İnceleme-Metin-Dizin*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2015, 18.

Topuz, Hıfzı. *100 Soruda Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1973.

Tunç, Ahmet. *Alemdar Gazetesine Göre İstiklâl Savaşı'nda İç Politika (1919-1921)*. Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Türk İstiklal Harbi. II. Cilt, Batı Cephesi 6. Kısım, 2. Kitap, Büyük Taarruz, (1-31 Ağustos 1922), Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995.

Türk geldi, Ali Fuat. *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*. Ankara: Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, 1948.

Türkmen, Zekeriya, "Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Taarruz Öncesinde Süvari Kolordusunu Denetlemesi ve İlgili Manevralarında Süvari Kolordusu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 20/58 (Mart, 2004), 203-230.

Tüzün, Dilek. *Türk Basın Hayatında Muhalif Bir Tavrı: Alemdar Gazetesi (1919-1921)*. Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Uğur Üçüncü. *Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz*, Doktora Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Uzun, Mustafa, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt II, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 405-408.

Varlık, M. Bülent, "Mütareke ve Millî Mücadele Basını", *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985: 1200-1210.

Yılmaz, Hadiye, "Ali Kemal Bey'in Başyazarı Olduğu Gazete "Peyam-Sabah" mı "Peyam-ı Sabah" mı?", *Müteferrika*, 46, (Kış, 2014).

_____, *Peyam-Sabah Gazetesinde Millî Mücadele*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2014.

Yüksel, Zehra Nur. *Refik Halid Karay'ın Peyâm-Sabah Gazetesindeki (11327-897/11534-1104) Yazıları Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.

Sürelî Yayınlar

Adana Postası

Aydede

Güleryüz

Hakimiyet-i Milliye

Islahat

Peyam-ı Sabah

Sabah

Vakit

Yeni Gün